

**Elements i significats del
malestar amb la política a
Catalunya. Una aproximació
qualitativa a partir de la
indagació amb grups de
discussió**

**Centre
d'Estudis
d'Opinió**

**Generalitat
de Catalunya**

© Centre d'Estudis d'Opinió (CEO)

No es permet la reproducció total o parcial d'aquest document, ni el seu tractament informàtic, ni la seva transmissió en qualsevol forma o per qualsevol mitjà, ja sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per registre o altres mètodes, sense permís del titular del Copyright.

Els continguts que apareixen en aquesta Monografia expressen l'opinió de la seva autora, la qual no es necessàriament compartida pel CEO.

Autor: Silvina Vázquez

Primera edició: abril 2011..

ISBN: 978-84-393-8732-9

D.L.: B.17512-2011

Continguts

Resum.....	5
1. Plantejament inicial i metodologia	6
1.1 Punt de partida.....	6
1.2 Les preguntes de la investigació: objectius generals i específics	9
1.3 Algunes paraules sobre mètodes	12
1.4 Un punt de partida quantitatiu, una exploració qualitativa.....	13
1.5 Les promeses de l'anàlisi qualitativa	14
1.6 La retòrica com a aproximació al discurs polític.....	16
1.7 Indagar a través dels grups de discussió	19
1.8 La composició dels grups i els requisits del mostreig teòric.....	20
1.9 Anàlisi i interpretació de les dades: elements de la teoria fonamentada	23
2. Resultats.....	26
2.1 Significats atribuïts a la política: la metonímia del poder i la pèrdua de sentit d'allò que és públic	26
2.1.1 Els representants.....	30
2.1.2 Els partits polítics	33
2.1.3 La ciutadania	35
2.2 Significats atribuïts a la Democràcia	38
2.2.1 (Des)legitimitat: la metàfora de la democràcia sense oïda	38
2.2.2 Afecció democràtica: <i>educar i donar veu</i>	42
2.2.3 Les (dis)funcions de les institucions democràtiques	45
2.3 Exploració qualitativa de les percepcions sobre autogovern, delimitació de significats i associacions lliures.....	49
2.3.1 Autogovern.....	49
2.3.2 Autonomia.....	52
2.3.3 Estat federal.....	54
2.3.4 Estat independent.....	56
3. Conclusions	60
Annexos.....	65

Resum

Aquest estudi analitza les particulars estructures de sentit relacionades amb el fenomen del malestar amb la política dels ciutadans i ciutadanes de Catalunya. Tot i que la desafecció política i la insatisfacció amb el funcionament de la democràcia han estat estudiades mitjançant diferents treballs –preferentment, a partir de metodologies quantitatives d'enquesta- aquest treball ho fa des d'una perspectiva conceptual i d'anàlisi del discurs. Es presenten els resultats d'un projecte d'investigació qualitatiu implementat entre els anys 2008 i 2010. La mostra es compon de sis grups de discussió, integrats per ciutadans i ciutadanes de diversos perfils sociodemogràfics i amb una actitud i un interès per la política heterogeni. Per a l'anàlisi de les dades es va desplegar una combinació de tècniques hermenèutiques, com la Teoria Fonamentada (Grounded Theory) i l'anàlisi de figures retòriques del discurs dels participants. Les conclusions de l'estudi suggereixen que, malgrat que la política i la democràcia poden coexistir i fins i tot assolir un important grau d'estabilitat amb alts nivells d'insatisfacció entre els seus ciutadans, ni la seva legitimitat ni el sentit intern d'autoritat que els ciutadans projecten sobre la democràcia no s'haurien de donar per descomptat. Alguns dels trets del discurs públic de la ciutadania evoquen, tanmateix, significatives lesions de confiança quant a la relació entre representants i representats. També mostren que una orientació instrumental vers la política, àmpliament instal·lada en el discurs dels grups, tendeix a desestimar les complexes característiques de la política i de la vida pública al mateix temps que genera un repertori d'argumentacions i tòpics que infravaloren la confiança en els representants i la responsabilitat dels ciutadans en la qualitat de la democràcia.

Abstract

The current paper focuses in particular relations of meaning related to the increasing phenomenon of citizen's political discontent in the so called third wave democracies, like the Catalanian one. Although political disaffection and citizen's dissatisfaction with the functioning of democracy have been widely addressed thru several studies –most of them concerning quantitative survey methodology and public opinion polls, this article addresses it from a conceptual and meaningful perspective. Findings of a qualitative research project that has been conducted between 2008 and 2010 are shown. A sample of six groups of citizens has been gathered (6-9 participants each one) and a combination of interpretational techniques of discourse, such as Grounded Theory and the use of rhetorical figures by participants, were implemented in order to analyze the data. These results suggests that, at the discourse level, although politics and democracy can coexist and even achieve some degree of stability with high levels of dissatisfaction between its citizens; neither its legitimacy nor the inner authority projected to it by them should be taken for granted. Some features of their public discourse evoke not only significant damages in the relationship between citizens and their elected representatives but also reveals that instrumental and strictly teleological speech toward politics leads to disregard characteristics and complexities of the public sphere; which, in turn, tend to generate

argumentation and the spread of topics that dismiss part of the core of democratic representation: trust and responsiveness.

1. Plantejament inicial i metodologia

1.1 Punt de partida¹

Al llarg de les últimes dues dècades, en l'àmbit de la ciència política empírica i en el camp de la teoria de la democràcia s'ha instal·lat una creixent i encoratjadora preocupació per il·luminar alguns dels complexos aspectes que informen sobre els trets, actituds, comportaments i imaginaris polítics de la ciutadania. Amb diversos noms, un considerable conjunt d'estudis² s'ha concentrat en el que podria entendre's com a malestar de la ciutadania cap a la política. Aquest malestar té molts matisos i diferents definicions. Es podria considerar que és un fenomen complex sobre el qual convergeixen i divergeixen diferents llenguatges, enfocaments teòrics i metodologies d'investigació que, malgrat tot, coincideixen a assenyalar un pronunciat distanciament dels ciutadans de les democràcies occidentals en relació amb la política i les seves institucions clau, tals com: els processos electorals, les institucions representatives de govern, els partits polítics tradicionals, els representants polítics i càrrecs públics i, fins i tot, la pròpia idea d'agència política³ que el terme ciutadania comporta.

El concepte que s'ha posat en relleu en alguns d'aquests treballs per catalitzar aquest malestar ha estat el de desafecció política. I el comú denominador no és altre que els presumptes sentiments de desconfiança, cinisme, desil·lusió i desencant de la ciutadania respecte de l'activitat política i els polítics professionals; malgrat coexistir amb un ampli, encara que de vegades tebi, suport a la legitimitat de la democràcia com a forma de govern⁴. Per exemple, diu Ludolfo Paramio:

¹ Aquest treball s'ha beneficiat de la col·laboració de Tània Verge, tant en el disseny mostral com en la moderació dels grups de discussió. Agraïxo els seus valuosos comentaris i el suport per a la realització del projecte. Així mateix, ha comptat amb la participació de Clara Narvion i de José Pablo Novoa en la redacció dels informes de camp i en les fases d'obertura i interpretació de les dades relatives als grups de discussió.

² Per a una aproximació des de la teoria política empírica, podeu consultar Guillermo O'Donnell, "Accountability horizontal: la institucionalización legal de la desconfianza política", *Revista Española de Ciencia Política*, núm. 11 (octubre 2004), p. 11-31; José Ramón Montero, Mariano Torcal i Richard Gunther, "Actitudes hacia la democracia en España: legitimidad, descontento y desafección", *Reis* núm. 83 (juliol-setembre 1998), p. 9-49; per a un acostament altament original en l'àmbit de la cultura política dels espanyols, que conjuga la investigació actitudinal sociològica amb l'anàlisi heurística del pensament polític i filosòfic, vegeu Rafael López-Pintor i José Ignacio Wert, "La otra España. Insolidaridad e Intolerancia en la tradición político-cultural española", *Reis* núm. 19 (juliol-setembre 1982), p. 7-25.

³ La noció d'agència, tal com aquí se l'entén, es troba teòricament vinculada a un dels debats epistemològics més calents de les ciències socials de finals del segle vint relacionat amb el dilema conceptual entre subjecte i estructura, o, traduït en termes més propers, entre acció humana i política (grup o individual) i estructura social. Sobre la noció d'agència, vegeu José Enrique Ema López, "De sujeto a la agencia (a través de lo político)" *Athenea Digital*, núm. 6 (primavera 2004), p. 1-24, antalya.uab.es/athenea/num5/ema.pdf (14/9/2010).

⁴ Vegeu Mariano Torcal, "Partidos y desafección política", *Desarrollo Humano e Instituciones en América Latina*, a <http://www.grupochorlavi.org/php/doc/documentos/desafeccion.pdf> (22/4/2010); Ludolfo Paramio: "Cambios Sociales y

Un rasgo llamativo de la cultura política de los países democráticos en la actualidad es la combinación entre el apoyo mayoritario a las instituciones y valores de la democracia y un extendido sentimiento de desconfianza hacia la política, los partidos políticos y los políticos profesionales. Este fenómeno se da simultáneamente en viejas y nuevas democracias...y a menudo se explica por la desaparición desde 1989 de alternativas al sistema democrático: la consecuencia sería que los ciudadanos pasarían a juzgar el funcionamiento concreto de sus democracias nacionales frente al ideal democrático abstracto, en vez de identificar ambos y contraponerlos a los regímenes de otro tipo⁵.

A aquesta aparent paradoxa plantejada des de l'acadèmia, i abonada per la recerca empírico-quantitativa de la ciència política, caldria afegir-hi l'impacte relativament important que el terme desafecció política ha disparat a partir del seu ús en els mitjans de comunicació, de manera especial a la premsa escrita. Independentment de la volubilitat amb què el terme s'evoca des dels escenaris mediàtics⁶; la desafecció -especialment a Catalunya- ha saltat a la palestra del debat públic al llarg de l'últim any al mateix temps que se la vincula mediàticament amb les vicissituds i desgasts que ha sofert el procés de renovació estatutària iniciat el 2005.

Un altre terme que també es fa servir per referir-se al malestar de la ciutadania respecte a la política és el d'insatisfacció. No menys problemàtic que el de desafecció, la presència d'aquest concepte en la investigació sociopolítica ha tendit a qüestionar-se tant a causa de les assumpcions i implicacions teòriques que comporta⁷ com per la manera en què s'acostuma a operacionalitzar⁸. A la insatisfacció se l'acostuma a relacionar directament amb la percepció individual de fracàs en la consecució d'un interès particular o col·lectiu. La insatisfacció pressuposa, d'altra banda, no només una disposició de càlcul, o instrumental, cap a la política sinó també una actitud teleològica-racional del comportament. Pretendre incloure des d'un punt de vista teòric el malestar ciutadà amb la política a partir exclusivament dels supòsits conceptuals del terme insatisfacció relega altres dimensions de la

desconfianza política: el problema de la agregación de preferencias ", ponència per a la sessió "La dinàmica sociopolítica de las democracias" del grup de Sociologia Política, VI Congrés Espanyol de Sociologia, A Coruña, 24-26 de setembre de 1998.

⁵ Paramio, *ibid.* p. 2.

⁶ Fernando Vallespín argumenta que "Hay dos problemas con los medios. Uno, el hecho que hay que imponer novedades, con lo que se está irritando continuamente a la realidad para encontrar cosas que sean significativas. La otra está en la capacidad para manipular también la realidad. Ambas cosas se funden y son malas para una política democrática". Oriol Bartomeus, Entrevista a Fernando Vallespín, *Revista de Debat Polític* núm. 20, estiu (2009), p. 19. Per a un estudi favorable a la tesi sobre els components estructurals i de llarg recorregut històric de la desafecció i baix grau d'interès per la política de la ciutadania, podeu consultar Rafael López Pintor, "Los condicionamientos socioeconómicos de la acción política en la transición democrática", *Reis* núm. 15 (1981), p. 9-32.

⁷ Vegeu Claus Offe, "Political disaffection as an outcome of institutional practices? Some post- Tocquevillian speculations", a Mariano Torcal and José Ramón Montero (ed.): *Political Disaffection in Contemporary Democracies. Social capital, institutions, and politics*, Routledge, London and New York, 2006, p. 23-45.

⁸ En ser preguntat pel seu grau de satisfacció amb el funcionament de la democràcia, un enquestat, en teoria, hauria de respondre realitzant alhora dues operacions summament complexes. Primer, hauria de situar mentalment a la democràcia com a forma política de govern en un context ampli, a l'estil d'una forma de vida i diferenciant-la d'altres formes de govern, com les dictadures, per exemple. Només després de realitzar aquesta evocació mental, l'enquestat podria respondre a la pregunta que se li fa, avaluant conscientment els resultats institucionals i el seu grau de satisfacció amb les polítiques concretes de la democràcia. Mentre que el suport a la democràcia com a forma de vida és un compromís amb principis ètics i polítics, que transcendeix les facultats cognitives de l'individu, l'avaluació dels rendiments democràtics -encara que complexa- podria delimitar-se a un càlcul relativament més senzill. Per a un estudi empíric sobre la dificultat d'aquest indicador en països de la tercera onada, podeu consultar Ulises Carillo Cabrera i Gabriela López Gómez, "Democracia por método o democracia por principio? Latinoamérica y su compromiso condicionado con la pluralidad", *Confines*, núm. 3/6 (agost-desembre 2007), p. 27-35.

política. Per exemple, les facultats de la ciutadania per comprometre's amb finalitats que transcendeixin el mer càlcul d'interessos o les possibilitats que els individus recreen quan dialoguen, raonen i expressen els seus arguments en públic. En paraules de Claus Offe:

People have interests, reason and passions. In other words, they pursue their advantage against others, are open to rational argument as well as capable of finding and giving comprehensible reasons for what they think and do, and they are emotionally or passionately attached to other people, communities, and shared values and life forms⁹.

D'altra banda, forma part del cànon de la ciència política empírica admetre que, des d'un punt de vista analític, és necessari poder distingir entre les actituds fonamentals cap a la democràcia (ja es tracti de legitimitat, suport o confiança, o de les seves respectives absències) i les avaluacions específiques de les polítiques dels governs democràtics. Una associació *tout court* de la legitimitat com a satisfacció amb el funcionament de la democràcia suposaria erròniament que els alts i baixos en l'evolució de la segona suposarien una amenaça a l'estabilitat de la primera¹⁰; presumpció que aquesta investigació aspira a explorar en profunditat.

Amb tot, es pot fer referència a una darrera inquietud. És el cas de les diverses manifestacions que els ciutadans acostumen a expressar, i sobre les quals acostumen a discutir, entorn de la problemàtica de l'autogovern. En efecte, aquest és un altre debat àmpliament instal·lat en la societat i la política catalanes. L'inici del procés estatutari a l'any 2005 -amb l'aprovació del nou Estatut d'autonomia per majoria qualificada del Parlament de Catalunya, la votació favorable al Congrés dels Diputats espanyol i la ratificació dels ciutadans i ciutadanes de Catalunya- va posar en joc un complex entramat d'escenaris possibles en el context de les relacions polítiques entre Catalunya i Espanya; escenaris que a dia d'avui continuen oberts i amb constants repercussions mediàtiques. El debat i les diverses expectatives sobre el nivell d'autogovern que aquest context planteja resulten particularment interessants, des de la perspectiva d'aquest estudi, ja que pressuposen un cert grau d'implicació i d'afecció de la ciutadania catalana no només cap a diferents institucions i mecanismes de govern sinó també, i potser més important encara, perquè assumeixen sense explicitar-los els diversos imaginaris, sensibilitats i universos de sentit que sobre la política construeixen els ciutadans. Fins a cert punt, resulta paradoxal que mentre s'escriu amb la mà dreta sobre la desafecció, el desencant amb la política i la pèrdua de legitimitat de la democràcia com a perills imminents, amb la mà esquerra es descriu la intensitat del debat, l'alt grau de preocupació ciutadana entorn del procés estatutari i les relacions polítiques i institucionals que emmarquen la convivència entre Catalunya i Espanya.

Això es relaciona amb l'interès per la política, o amb la seva absència. Tradicionalment s'ha tendit a identificar el desinterès per la política amb la desafecció. I a ambdós amb un cúmul d'experiències i sensacions; com el desinterès, el distanciament, la separació, l'allunyament, la impotència, la

⁹ Offe, Political disaffection as an outcome of institutional practices? Some post-Tocquevillian speculations, *ibid.*, p. 23.

¹⁰ Montero, Gunther i Torcal, "Actituds cap a la democràcia a Espanya: legitimitat, descontentament i desafecció", *ibid.*, p. 10-12; Phillip Schmitter, "More Liberal, Preliberal, or Postliberal?", *Journal of Democracy* núm. 6, vol. 1, (1995), p. 15-22.

frustració, el cinisme, la disconformitat i, fins i tot, *in extremis*, l'hostilitat o l'alienació¹¹. Aquesta associació de conceptes tindria sentit si per desafecció entenguéssim -més que un eix conceptual alineat en un *continuum*, amb els seus respectius pols negatius i positius- allò que l'etimologia de la paraula comença per indicar: *desafecció*, és a dir, falta d'afecte o absència d'afecte o *pathos*¹², vinculades a les formes de percebre la política i la democràcia. Independentment de si la desafecció entesa d'aquesta manera comporta o no un deteriorament de la legitimitat i de l'autoritat atorgada pels ciutadans i ciutadanes cap a les formes de govern democràtiques, pot plantejar-se la hipòtesi sobre el grau de versemblança d'una democràcia que no es mostra efectiva a l'hora de generar certs vincles d'afecte entre la ciutadania.

En quina mesura, i a través de quins significats i discursos, aquest problema es posa de manifest, esdevé el nucli empíric del present treball.

1.2 Les preguntes de la investigació: objectius generals i específics

El malestar o el descontentament amb la política provoca a la mirada de l'investigador un seguit de preguntes. En aquest cas, aquests interrogants comencen per intentar endinsar-se en la pluralitat de significats i els diversos imaginaris del malestar manifestats pels propis ciutadans i ciutadanes de Catalunya. Com es conformen les *inventios*¹³ de l'enuig, el descontentament o el malestar amb la política que s'expressen a partir del llenguatge i el pensament de sentit comú¹⁴ de la ciutadania? Naturalment, aquesta pregunta de caràcter global conté tota una sèrie d'interrogants que la precedeixen. Per començar, el descontentament amb la política pressuposa la política mateixa; això és: només escoltant quines són les diverses interpretacions i imaginaris que sobre la política com a

¹¹ Montero, Ghunter i Torcal, "Actitudes hacia a la democracia en España: legitimidad, descontento y desafección", *ibid*, p. 25. A partir d'una concepció topogràfica de l'estudi de la política, els autors construeixen un eix espacial en el qual la desafecció i el desinterès constitueixen un *continuum* conceptual: "Si es considera com una espècie de síndrome, seria possible situar els seus símptomes en un continu que fos des d'un pol positiu de ciutadans completament integrat i amb forts sentiments de proximitat al seu sistema polític, que passés per punts intermedis caracteritzats per cert desinterès respecte a elements significatius del règim i que assolís un pol negatiu definit per una hostilitat completa envers el sistema polític". *Ibidem*.

¹² Curiosament, ja el diccionari de la Reial Acadèmia defineix la desafecció exclusivament com a mala voluntat, http://buscon.rae.es/draeI/SrvltConsulta?TIPO_BUS=3&LEMA=desafeccion; (22/09/2010). D'altra banda, la veu grega *pathos* designa un concepte complex d'origen retòric i se'l sol associar a emocions variades que es manifesten en el discurs a través del to de veu i del llenguatge corporal. Els rêtors de l'antiguitat comprenien perfectament la importància del *pathos*, en harmonia amb el logos, com un element indefugible no només del discurs dels oradors davant d'un auditori, sinó també de l'educació de la ciutadania.

¹³ Se sol entendre la *inventio* com una de les tres parts, al costat de l'*elocutio* i la *dispositio*, constitutives de la retòrica, i aquesta com una forma de transmissió d'idees i experiències entre els éssers humans profundament ancorada tant a les facultats del logos o raonament com en les del *pathos* o emoció de la ciutadania. Si ens atenem a l'herència llatina del terme *inventio*, l'hauríem d'associar a la imaginació, però també amb l'acció de trobar, descobrir o simplement permetre que emergeixin determinats continguts o troballes que seran després tamisats pel discurs oral i escrit. Dit sintèticament, la *inventio* serien els materials del món intern de les persones que busquen aflorar al món exterior. Per tant, la *inventio* seria "una operació esencialmente creativa ya que, antes de ella, el 'orador no sabe qué decir y es precisamente en la *inventio* dónde se gesta la médula del discurso retórico" Luis Antonio Rivera Díaz, "El papel del auditorio en la invención (*inventio*) retórica", *Diseño en Síntesis*, núm. 39, (2008), p. 26.

¹⁴ Per a una aproximació epistemològica sobre l'hermenèutica del pensament de sentit comú podeu consultar Alfred Schütz, "Formación de conceptos y teorías en las ciencias sociales"; article presentat en la 33a Reunió Semestral de la Conferència sobre Mètodes en Filosofia de les Ciències, Nova York, 3 de maig de 1953. Està també publicat a *Science, Language and Human Rights*, American Philosophical Association, Eastern Division, Vol I, Filadelfia, 1952, p. 43-86.

part de la condició humana¹⁵ el ciutadà realitza podrem comprendre una mica millor els camins pels quals transcorre el neguit. Dit d'una altra manera, per detectar quins serien els aspectes que generen rebuig, acceptació, afeció, desconfiança, cinisme o desafecció amb la política es fa necessari un pas previ que consisteix a delimitar els significats que la política (i els prejudicis sobre ella) adquireixen per a diversos grups de ciutadans¹⁶. Passa el mateix si ens fixem en el nivell de satisfacció amb el funcionament de la democràcia. Aquesta variable pressuposa, en la *inventio* ciutadana, diversos conjunts de símbols i significats associats al concepte polisèmic de democràcia. Per tant, és necessari endinsar-se en els diversos sentits que per a la ciutadania adquireix el terme democràcia. Només tenint això en compte poden plantejar-se possibles preguntes referides al grau de conformitat, o descontentament, amb el seu funcionament i legitimitat. ¿Com es percep la democràcia actual? ¿Com els agradaria que fos la democràcia "ideal"? ¿Quins serien els valors intrínsecs de la democràcia, des de la perspectiva de diversos ciutadans i ciutadanes? Aquestes serien les preguntes a contestar.

D'aquesta manera, del treball han sorgit també diverses consideracions relacionades amb les expectatives dels ciutadans de Catalunya en referència al nivell d'autogovern desitjat. Per a la majoria de grups (excepte en el cas dels desinteressats per la política), els debats entorn de les vicissituds de l'autogovern català van tendir a aflorar espontàniament. De manera que formava part de les conjectures prèvies al treball de camp observar si aquesta problemàtica (molt present en l'espai mediàtic) afectava, o tenyia, les concepcions que de la política té la pròpia ciutadania. Per tant, a cada un dels guions de discussió es va plantejar a priori un grup de preguntes que apuntaven a aquesta temàtica: ¿Quines són les definicions i les diferències percebudes entre els conceptes Estat federal, Estat de les autonomies, nació, Estat independent? ¿Quins serien els significats que els ciutadans associen al concepte d'autonomia política? ¿Com es vinculen al nivell de la vida quotidiana de la ciutadania les esmentades percepcions sobre l'autonomia política? ¿Com afecten les polítiques implementades a nivell autonòmic en el dia a dia dels ciutadans? I, finalment, ¿quins són els posicionaments discursius, i els tons emocionals dels arguments implícits o explícits entorn de: les institucions governamentals autonòmiques?

Aquest conjunt d'interrogants són els que han posat en marxa el procés d'investigació; alhora que representen els seus objectius específics. De manera esquemàtica, diríem que aquest treball ha partit d'uns objectius generals o difusos que s'han anat concretant a mesura que s'anava aprofundint en la recerca bibliogràfica i en paral·lel a la realització del treball de camp¹⁷.

¹⁵ Hannah Arendt, *La condició humana*, Paidós, Barcelona, 1996.

¹⁶ Arendt argumenta: "en la actualidad, si se quiere hablar sobre política, debe empezarse por los prejuicios que todos nosotros, si no somos políticos de profesión, albergamos contra ella. Estos prejuicios, que nos son comunes a todos, representan por sí mismos algo político en el sentido más amplio de la palabra... No podemos ignorarlos porque forman parte de nosotros mismos y no podemos acallarlos porque apelan a realidades innegables y reflejan fielmente la situación efectiva en la actualidad y sus aspectos políticos. Pero estos prejuicios no son juicios. Muestran que hemos ido a parar a una situación en que políticamente no sabemos —o todavía no sabemos— cómo movernos. El peligro es que lo político desaparezca absolutamente". Hannah Arendt, *¿Qué es política?*, Paidós, Barcelona, 1997, p. 49.

¹⁷ L'element de la simultaneïtat entre el desenvolupament, concreció i focalització dels objectius de l'exploració i la realització del treball de camp és consubstancial als mètodes qualitatius d'investigació aplicats en aquest cas, vegeu p. 26-29.

La taula següent presenta un resum de les fites generals i específiques de l'estudi:

OBJECTIUS GENERALS	OBJECTIUS ESPECÍFICS
<p>Concretar la formulació de demandes, expectatives i imaginaris argumentadors entorn de la política i la democràcia, des de la perspectiva dels ciutadans de Catalunya.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Delimitació de significats: insatisfacció, desinterès i desafecció amb la política i amb la democràcia. • Valors de legitimitat, de funcionament i d'afecció amb la política i la democràcia. • Reivindicacions i exigències. Motius i construccions argumentals que justifiquen el neguit, el desencant i l'apatia. • Sentiments respecte a la política i la democràcia. Metàfores i metonímies utilitzades pels ciutadans en relació amb la política i la democràcia. • Continguts explícits i latents associats amb la participació política i amb el desinterès per ella: emotius, racionals i tradicionals.
<p>Identificar i delimitar els continguts emotius i les construccions conceptuais (tant explícites com latents) relatives a l'autogovern, segons és percebut pels ciutadans de Catalunya.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Definicions i diferenciacions percebudes entre els conceptes: autogovern, autonomia, Estat federal i Estat independent. • Delimitació de significats: autonomia política (Per què? ¿Com? ¿ De quina manera?). • Associacions lliures del concepte d'autonomia política i vida quotidiana dels ciutadans i ciutadanes. • Posicions emotives, arguments, consensos i desacords entorn: d'institucions de govern, partits polítics d'àmbit no estatal i estatal.

1.3 Algunes paraules sobre mètodes

És per tots i totes coneguda -almenys per gairebé tots els especialistes de les ciències socials- la discrepància de legitimitat entre les metodologies d'investigació quantitatives i qualitatives. Aquestes discrepàncies no només solen estar fonamentades respecte a les tècniques que cadascuna d'aquestes metodologies implementa, sinó en desacords molt més profunds que solen manifestar-se entorn de les diverses posicions epistemològiques, l'ontologia del coneixement i els components ètics que l'acompliment científic requereix¹⁸.

De manera que els paradigmes positivistes i postpositivistes de coneixement acostumen a contenir una concepció teòrica que es focalitza en fets visibles i externs produïts a la superfície de la societat. Als fets esmentats se'ls imputa el caràcter d'entitats objectives (com a externes), quantificables (en tant que poden ser distingides, agrupades o ordenades de diverses maneres, etc.) i experimentades per la unitat d'anàlisi (generalment, en ciències socials, l'esmentada unitat es correspon bé amb l'individu o bé amb grups d'individus). Com a contrapartida, per als corrents heurístics o qualitius de les ciències socials, l'atenció teòrica de l'investigador està orientada cap a la comprensió de l'acció social i política i les seves possibles categoritzacions, alhora que s'estimula l'investigador a fer intel·ligible l'atribució de significats -explícits o latents- que el protagonista de l'acció (es tracti d'un sol individu o d'un grup) porta a terme. Així doncs, mentre que per a les metodologies quantitatives l'èmfasi es posa en les explicacions causals, les correlacions entre variables i l'anàlisi inferencial o probabilística; per a les metodologies qualitatives el flux de la investigació s'orientaria cap a la comprensió i interpretació del sentit de l'acció assignat pels propis protagonistes i a les pròpies maneres d'argumentar-ho. En aquest cas, l'explicació es desenvolupa de forma comprensiva¹⁹, amb una oïda molt fina i receptiva cap a les veus dels mateixos implicats, ja que és a partir del propi entramat de l'acció i el seu discurs que poden revelar-se algunes pistes sobre el sentit intern d'aquesta.

El present estudi, tanmateix, no es recolza en les desavinences d'ambdues metodologies sinó en alguns dels seus punts de trobada o línies de concomitància; molt més fèrtils a l'hora d'abordar un fenomen complex com el del malestar polític de la ciutadania. Tot i que aquestes confluències no són fàcils de trobar. Entre els seus desavantatges, hi ha sovint el risc de no convèncer a cap dels dos auditoris: els investigadors quantitius i els qualitius acostumen a emprar llenguatges radicalment

¹⁸ Egon G. Guba and Yvonna Lincoln, "Paradigmatic Controversies, Contradictions, and Emerging Confluencies" a Norman K. Denzin and Yvonna Lincoln, *The Sage Handbook of Qualitative Research*, Third Edition, Sage Publications, Thousand Oaks, California, 2005, p. 191-196.

¹⁹ L'explicació de tipus comprensiva acostuma a ser designada com *Verstehen* des de Wilhelm Dilthey i Max Weber, terme que conserva de l'alemany el seu doble significat com a activitat intel·lectual complexa i mètode d'investigació. Una definició in extenso del terme *Verstehen* o comprensió inclouria "elementos tan distintos como un acceso privilegiado al objeto de la investigación, analogías entre lo interno y lo externo, acceso a los motivos e intenciones del agente, capacidad para situarse en el lugar del otro, conocimiento implícito, empatía...[además] esta operación intelectual es muy estimada ya que refuerza y añade valor a la información adquirida por el sujeto. Es además una metodología de tipo cualitativo que asocia la inteligibilidad del objeto investigado a las experiencias subjetivas...la "comprensión" suele estar relacionada con otros conceptos que se refieren a aspectos internos de la acción como intencionalidad o propósito y no sigue las reglas de la explicación causal." Teresa López de la Vieja de la Torre, "Comprensión", *Diccionario Crítico de las Ciencias Sociales*, <http://www.ucm.es/info/eurotheo/diccionario/C/comprendion.htm>, (4/05/2010).

diferents; un element que, malgrat la fluïdesa que hauria d'haver-hi a l'interior de la comunitat científica, fa naufragar l'entesa mútua.

Dit amb altres paraules: el present estudi es basa en el supòsit de complementació i interdependència entre les metodologies quantitatives i qualitatives d'investigació²⁰. Apostem pel mutu enriquiment que pot establir-se, ja que existeixen entre una i altra almenys una sèrie de trets complementaris que permeten l'intercalat de diferents tècniques. El primer d'ells, d'ordre pre-teòric, té a veure amb l'assumpció, més o menys explícita, que conceptes, idees, creences, opinions i valors cristal·litzen com a *constructos* sociopolítics vehicularitzats a partir del llenguatge i el discurs. Fins i tot el cas d'una mostra probabilística d'individus a qui se'ls subministra un qüestionari tancat, sense una altra possibilitat de resposta que la que l'investigador ha dissenyat prèviament, pressuposa un sentit del llenguatge més o menys comú a partir del qual es pot obtenir certa informació rellevant. El segon, més pràctic, s'orienta cap al mutu enriquiment d'aquestes metodologies. De manera que les anàlisis quantitatives podrien ser ampliadades a partir de l'estudi estructurat del llenguatge i el discurs dels protagonistes, ja que aquest aportaria noves preguntes, possibles explicacions o diverses hipòtesis de treball. De forma relacionada, les anàlisis qualitatives podrien beneficiar-se a l'hora de construir les seves mostres, prenent com a punt de partida les descripcions estadístiques prèvies sobre el conjunt o grups de poblacions que la perspectiva quantitativa fomenta.

1.4 Un punt de partida quantitatiu, una exploració qualitativa

En la present investigació s'han agafat com a punt de partida els resultats de l'Índex de Satisfacció amb la Política (ISP), elaborat pel Centre d'Estudis d'Opinió (CEO) de la Generalitat de Catalunya, construït com una mesura sintètica i elaborat a partir de la sèrie del Baròmetre d'Opinió Política (BOP) amb periodicitat trimestral des de l'any 2005. L'ISP, també de freqüència trimestral, sintetitza deu variables recollides en el BOP²¹; totes elles relacionades amb les percepcions i valoracions que del funcionament de la democràcia, la situació política, els polítics, i la situació econòmica, expressen els ciutadans a través de l'enquesta del Baròmetre. Des dels seus inicis, l'ISP ha obtingut valors singularment baixos²², fet que va incentivar la reflexió no només entorn del fenomen del malestar polític, sinó també sobre la confecció del principal instrument de mesura en aquest àmbit amb el qual comptava el Centre.

²⁰ Vegeu Alfonso Ortí, "La confrontación de modelos y niveles epistemológicos en la génesis e historia de la investigación social" a J.M. Delgado y J. Gutiérrez (comps.), *Métodos y técnicas cualitativas de investigación en ciencias sociales*, Síntesis, Madrid, 1995.

²¹ Les variables que formen part de l'ISP són: satisfacció amb el funcionament de la democràcia, eficàcia política externa, eficàcia política interna, valoració dels polítics catalans, simpatia cap als partits, valoració de la situació econòmica, evolució de l'economia durant l'últim any, evolució de la situació econòmica personal durant l'últim any, valoració de la situació política, evolució de la situació política l'últim any. Vegeu Annex, p. 65.

²² Vegeu Annex p. 66-67.

Originalment, aquesta investigació es va forjar de manera paral·lela al propi ISP. Així doncs, es tractava d'aprofundir en les classificacions establertes per l'Índex. Una de les hipòtesis estava relacionada amb la distinció conceptual entre satisfets amb el funcionament de la democràcia i insatisfets. ¿Fins a quin punt la variable de satisfacció discriminava adequadament a la població enquestada? En observar com augmentava gradualment i constantment la categoria d'insatisfets (fins a fregar el 70% de la mostra, el juny de 2008), van començar a presentar-se els interrogants: ¿Què diferenciava els que es declaraven contents o mitjanament contents amb el funcionament de la nostra democràcia d'aquells que no ho estaven? ¿Es tractaria de ciutadans cada vegada més exigents amb les seves institucions de govern o, al contrari, de ciutadans que no valoraven en absolut la qualitat de la democràcia i fins i tot en qüestionaven la legitimitat? ¿Fins a quin punt, dins del cada vegada més magre grup de ciutadans satisfets, no hi havia també aquells que simplement responien favorablement com una forma de resoldre una pregunta complicada i que no admet respostes simples, concises i ràpides? ¿O era potser el fenomen de la desafecció el que estava intervenint per darrere de l'increment del descontentament polític? En definitiva: ¿En què consistien –quins eren els sentiments, arguments i músiques polítiques de fons implicades- la satisfacció i la insatisfacció dels catalans respecte de la política en general i de la democràcia i la seva praxi en particular?

1.5 Les promeses de l'anàlisi qualitativa

La qüestió dels significats és, per definició, el territori dels investigadors qualitatius²³. I s'entén que aquests significats són transcendents ja que el que està obert a la discussió i a l'aprenentatge és l'elaboració de conceptes i teories; peces insubstituïbles de la tasca de les ciències socials. Naturalment, la forma d'abordar aquesta tasca no pot recaure en una forma més de monisme epistemològic. Això vol dir que en el camp qualitatiu els resultats obtinguts per l'investigador seran sempre contingents, relatius al procés de construcció de l'objecte d'estudi i dependrà la seva validesa del grau de versemblança amb què l'investigador argumenti les seves conclusions. Els mètodes o camins²⁴ que la perspectiva qualitativa fomenta, són, per tant, fills d'un tipus de pluralitat i de complexitat, els trets de les quals s'assumeixen com a constitutius tant de la condició política i social del món que es pretén estudiar com dels agents i individus que en formen part. Cal aclarir que, sota aquesta perspectiva, el propi investigador participa i influeix de forma receptiva, i elemental, tant en l'observació que practica com en els resultats que n'obté.

En un treball com el que aquí es presenta, interessat des de l'inici per les oscil·lacions cada vegada més pronunciades del malestar i la distància del ciutadà amb la política i els seus representants, les virtuts del mètode qualitatiu apareixien amb nitidesa. En primer lloc, el concepte d'insatisfacció

²³ "The word qualitative implies an emphasis on the qualities of entities and on processes and meaning that are not experimentally examined or measured (if measured at all) in terms of quantity, amount, intensity, or frequency. Qualitative researchers stress the socially constructed nature of reality, the intimate relationship between the researcher and what is studied, and the situational constraints that shape inquiry." Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln, "Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research" en *The Sage Handbook of Qualitative Research. Third Edition*, Sage, Thousand Oaks, California, 2005, p. 10.

²⁴ La paraula mètode té la seva arrel en dos termes d'origen grec: *metha* i *ódós*, que volen dir "més enllà" o "després", i "camins", respectivament.

associat al de rebuig, frustració, cinisme, enuig, malestar o desencant semblava inflar-se a força de fusionar-se una i altra vegada amb diferents significats que, tanmateix, no semblaven –aparentment- voler dir el mateix. Abans de començar el treball de camp i disposar-nos a escoltar²⁵ els nostres grups de ciutadans i ciutadanes, estàvem a l'expectativa en relació amb els elements que tenien l'esmentada insatisfacció: ¿Era desinterès o més aviat desencant? ¿Es tractava de frustració i d'enuig com aquell que s'expressa en forma catàrtica o s'identificava més aviat amb la sensació de fracàs - individual, col·lectiu- per no haver assolit el que la democràcia, a la tornada de la transició²⁶ amb les seves alforges carregades, havia vingut a prometre?

Com hem dit anteriorment, la preocupació per l'existència i els significats que cobrava el malestar pressuposaven àmpliament les pròpies concepcions de la política mateixa que acostumen a esbossar els ciutadans. Aquest element per moments esdevé el nucli de l'estudi, ja que s'entén que la política és impensable, i impracticable, sense un sentit intern d'allò que és públic assumit pels ciutadans. Aquest tret d'interioritat d'allò polític cristal·litza amb diversos graus de densitat a partir de la forma en la qual estem habituats a pensar sobre els conceptes abstractes, però sobretot a partir de l'ús que fem en públic de la paraula. També els silencis i les absències de l'oralitat ens ofereixen una o diverses pistes sobre això²⁷. En aquest sentit, els fenòmens relacionals, tot i que diferenciats de l'autoritat i el poder, per posar dos exemples clau, no són avui menys vigents que antany: el que fa ja més de dos mil·lennis la polis grega i la civitas romana havien descobert com dues de les substàncies públiques per antonomàsia, *auctoritas* i *potestas*, continuen avui a aquesta banda de la Mediterrània

²⁵ La tasca de l'escolta de l'investigador és consubstancial a la pràctica qualitativa. Vet aquí la vital presència que l'analista encarregat d'interpretar les dades té al llarg del treball de camp. És aquest un senyal d'identitat propi de la perspectiva qualitativa i que no es pot substituir per cap tècnica, tingui o no tingui suport informàtic. Com diu Anselmo Peinado: "...si el sentido es efecto, y el lenguaje nunca es un código cerrado y acabado, y, más aún, si el discurso social es mudable, la organización social del discurso sólo podrá presentársenos como campos semánticos cuya organización es siempre contingente, formado por elementos y relaciones entre elementos...La construcción de la estructura por el investigador es efecto de la escucha de la articulación de sentido: requiere escucha y no hay saber previo que pueda sustituirla. Cuando se hace desde presupuestos disciplinares, la escucha se arruina, y el análisis se pervierte, es sustituido por un saber supuesto de aplicación universal que, por cierto, acaba siempre confirmándose a sí mismo". (La cursiva és nostra). Anselmo Peinado, "La investigación cualitativa en España: de la vida política al maltrato del sentido", *Revista Española de Salud Pública*, vol. 76, núm. 5, (2002), p. 389-390.

²⁶ La literatura sociopolítica sobre la transició espanyola es mostra escèptica respecte als factors condicionants que van permetre la instauració de la jove democràcia i van afavorir la seva posterior consolidació. En general, es descriuen escenaris michelsianos on les elits, sobretot les fortament relacionades amb l'antic règim, són les protagonistes del canvi, en part com a tàctica de supervivència. En qualsevol cas, les descripcions que s'obtenen sobre els nivells de mobilització, així com sobre les demandes de democratització per part de la ciutadania són, a tot estirar, modestes. Vegeu Rafael López Pintor, "Los condicionamientos socioeconómicos de la acción política en la transición democrática", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (REIS)*, núm. 15, (1981), p. 9-31; Rafael López Pintor y José Ignacio Wert, "La otra España. Insolidaridad e intolerancia en la tradición político-cultural española", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (REIS)*, núm. 19, (1982), p. 7-25; Juan J. Linz, "Transiciones a la democracia", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (REIS)*, núm. 51, (1990), p. 7-33; per a una perspectiva que aborda tangencialment el fenomen de la transició política però que enriqueix notablement el debat incorporant elements de la sociologia de la cultura, vegeu Salvador Giner, "Sazón y desazón en la cultura española", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (REIS)*, núm. 100, (2002), p. 167-183.

²⁷ Al voltant d'aquest punt, vegeu José Luis Ramírez, "El significado del silencio y el silencio del significado", *Scripta Vetera*, Ponencia leída ante el Seminario de Antropología de la conducta, Universidad de Verano, San Roque, Cádiz, 1989. Disponible en: <http://www.ub.es/geocrit/silencio.htm>, (13/5/2010). Allà manté l'autor: "Preguntarse lo que significa el silencio en un caso determinado no equivale a preguntar qué significa una cosa determinada, sino qué significa el hecho que alguien, en un momento determinado, no diga nada. Qué quiere decir el no decir nada en ese caso en concreto." Ramírez, *ibidem*.

amb tanta vigència com en aquell moment. El que s'ha transformat notablement des de llavors, tanmateix, són els seus usos i sentits, i amb ells, els judicis i prejudicis²⁸ que comporten.

1.6 La retòrica com a aproximació al discurs polític

Escotar els imaginaris de diferents ciutadans transmesos a partir del llenguatge oral ens permet adonar-nos que, en política, els conceptes rarament són unívocs²⁹. També que, tant en el camp del llenguatge del sentit comú com en el de l'estudi científic, en els conceptes utilitzats reposa la seva pròpia història, estrats de temps passat i experiències, que ens obren un horitzó d'expectatives limitades³⁰. Com apuntava Reinhart Koselleck:

*Un concepto no es sólo indicador de los contextos que engloba, también es un factor suyo. Con cada concepto se establecen determinados horizontes, pero también límites para la experiencia posible y para la teoría concebible*³¹.

Aquest treball ha comptat, com a primera matèria d'anàlisi, amb les xerrades de sis grups de discussió on al llarg de dues hores, aproximadament, es va conversar de forma oberta sobre diferents aspectes de la vida política i democràtica a Catalunya. Si qui modera aquestes converses es manté en actitud receptiva no és estrany que s'adoni que, en aquests contextos discursius, termes, idees i conceptes flueixen com rius, passen per diferents filtres i tendeixen moltes vegades a fusionar-se uns amb altres. Certament el llenguatge és un dels instruments dels quals disposem per comunicar-nos els uns amb els altres; però no és menys cert que el llenguatge possibilita que ens enganyem i ens confonguem. Fins i tot que, quan parlem, ens enganyem a nosaltres mateixos. Diu José Luis Ramírez:

*Muchas de nuestras elucubraciones y ofuscaciones mentales tienen su origen en el sentido de las palabras. No sólo porque las palabras pueden tener varios significados, sino porque además pueden significar lo mismo pero de diferente manera*³².

A tot això caldria afegir-hi que l'interessant d'un concepte no és només el seu contingut –fictici en la majoria de casos, ja que els conceptes apunten cap a definicions; no les tanquen ni les abracen³³ -

²⁸ En una interessant distinció sobre els judicis i els prejudicis en l'àmbit del social i de com això afecta directament l'espai polític, Hannah Arendt manté: "que los prejuicios tengan un papel tan extraordinariamente grande en la vida cotidiana y por lo tanto en la política es algo de lo que en sí no cabe lamentarse y que, en ningún caso, se debería intentar cambiar. Pues el hombre no puede vivir sin prejuicios y no sólo porque su buen sentido o su discernimiento no serían suficientes para juzgar de nuevo todo aquello sobre lo que se le pidiera algún juicio, sino porque una ausencia tal de prejuicios exigiría una alerta sobrehumana. Por eso la política siempre ha tenido que ver con la aclaración y la disipación de prejuicios, lo que no quiere decir que consista en educarnos para eliminarlos, ni que los que se esfuerzan en dilucidarlos estén en sí mismos libres de ellos." Arendt, *¿Qué es política?*, Paidós, Barcelona, 1997, p. 52 i següents.

²⁹ Hans Gadamer, "La historia del concepto como filosofía" en *Verdad y método*, Ediciones Sígueme, Salamanca, 2002, vol. II, p. 83.

³⁰ Víctor Alonso Rocafort, "Democracia retórica: un viejo concepto para el siglo XXI", a <http://saavedrafajardo.um.es/WEB/archivos/respublica/Suplementos/001/S001-090.pdf>, (10/05/2010).

³¹ Reinhart Koselleck, *Futuro Pasado. Para una semántica de los tiempos históricos*, Paidós, 1993, p. 118.

³² José Luis Ramírez, "La libertad, ¿un engaño conceptual?", *Foro Interno*, vol. 2, diciembre de 2002, p. 15.

sinó també allò que el concepte il·lumina, posa en perspectiva o recupera per al debat. Quan, per referir-nos a un exemple que s'abordarà en profunditat més endavant, es pregunta a diversos ciutadans sobre com els agradaria que fos la democràcia, el que s'obté és una pluralitat de respostes, entre les quals hem d'incloure el silenci més rotund. Aquesta pluralitat de respostes no solament té a veure amb diverses expectatives, desigs o predisposicions en relació amb la democràcia; sinó que també informa d'una pluralitat de representacions mentals sobre la democràcia mateixa:

La democràcia és lo que és...el poble no té més.

Podríem entrar a debatre però jo penso que [la democràcia] és indiscutible.

La democràcia hauria de ser propera, que tothom ho sentís proper.

Perquè quan un sap es nota, i els demés han de callar quan es decideix sobre coses³⁴.

En els últims anys, en diverses disciplines que van des de la teoria i el pensament polític fins als estudis sobre l'anàlisi del discurs, ha anat cobrant preeminència la recuperació de la retòrica com una aproximació legítima, innovadora i alhora clàssica per a l'estudi de la política. La retòrica s'estén avui a través de diversos àmbits³⁵, que van des de la lingüística, la semiòtica i la filosofia del llenguatge fins a la psicologia, l'ètica i, dins del marc de les ciències socials, la política.

L'aproximació retòrica que aquí assajarem té els seus orígens en l'humanisme mediterrani i se l'acostuma a considerar cívica pel vincle que afavoreix entre les facultats expressives del dir - estretament vinculades a la convivència i a la pluralitat política, ja que per dir fan falta almenys dues persones, a diferència del parlar, l'acció del qual bé pot produir-se en solitari- i les possibilitats del raonament en comú, i, per utilitzar un terme de moda entre alguns teòrics de la democràcia, la

³³ Alonso Rocafort, "Democràcia retòrica: un viejo concepto para el siglo XXI", p. 3; José Luis Ramírez, "El espacio del género y el género del espacio", *Astrágalo. Cultura de la Arquitectura y de la Ciudad*, Nº núm. 5, noviembre de 1996, disponible a <http://www.ub.es/geocrit/genero.htm>, (13/05/2010).

³⁴ Els dos primers literals pertanyen al primer grup de discussió conformat per ciutadans d'estudis mitjans i alts que s'havien declarat en l'enquesta del baròmetre com a satisfets amb el funcionament de la democràcia (GD1); el tercer i quart literal, al grup de ciutadans d'estudis mitjans i alts que s'havien designat com a insatisfets amb el funcionament de la democràcia (GD4).

³⁵ Per als diversos enfocaments des dels quals es reivindica la retòrica podeu consultar Javier Roiz, *La recuperación del buen juicio. Teoría política en el siglo veinte*, Editorial Foro Interno, colección Rétor, Madrid, 2003, *passim*. Víctor Alonso Rocafort, *Retórica, democracia y crisis. Un estudio de teoría política*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, colección: Estudios Políticos, Madrid, 2010, p 153-180 y 367-374; per a una aproximació des de la psicoanàlisi: José Domínguez Caparros, "La retórica en la interpretación psicoanalítica" E.L.U.A. Estudios de lingüística, núm. 5, (1988-89), p. 17-28; per a un enllaç amb la ciència de l'educació, José Luis Ramírez, "La retórica, fundamento de la ciudadanía y de la formación escolar en la sociedad moderna", *Foro Interno*, núm. 8, (diciembre de 2008), p. 11-38; en la literatura anglosaxona resulten interessants en aquest aspecte: Walter Ong, *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*, Routledge, London and New York, 1982; Quentin Skinner, *Los fundamentos del pensamiento político moderno*, vol. 1: El Renacimiento, Fondo de Cultura Económica, México, 1993; Stanley Fish, "Rhetoric", a Michael Bernard-Donals and Richard Glejzer (eds.), *Rhetoric in an Antifoundational World. Language, Culture, and Pedagogy*, Yale University Press, New Heaven and London, 1998 i, també, Dilip Parameshwar Gaonkar, "Rhetoric and its double. Reflections of the Rhetorical Turn in the Human Sciences", a John Louis Lucaites, Celeste Michelle Condit and Sally Caudill (eds.), *Contemporary Rhetorical Theory, A Reader*, The Guilford Press, New York, 1999.

deliberació pública³⁶. Aquest és el mèrit d'aquest enfoc, si del que es tracta és d'interpretar el sentit de les converses de diversos grups de ciutadans que s'expressen entorn del valor i el sentit que per a ells té la política, la democràcia o l'autogovern.

Finalment, hem manllevat de la retòrica alguns dels seus recursos d'interpretació i anàlisi més valuosos: les figures del llenguatge o *tropoi* que van anar elaborant espontàniament els grups al llarg del treball de camp. Prestarem especial atenció a dues d'elles: la metàfora i la metonímia, si bé altres figures retòriques també es van fer presents en alguns grups: la ironia, l'èmfasi, la hipèrbole o l'eufemisme, per esmentar-ne només algunes. Però en aquest cas la metàfora i la metonímia són les que ens resulten més suggestives des del punt de vista heurístic. Tant l'una com l'altra formen part de la nostra manera de pensar i entendre al món. Són, podria dir-se, la part creativa o inventiva de la parla que es manifesta de forma quotidiana, moltes vegades sense que gairebé arribem a percebre-ho.

En el cas de la metàfora, podríem entendre-la com una comparació incompleta entre dos termes que, en produir-se, permet una associació de significats, el resultat de la qual amplia el sentit d'ambdós. Per exemple, i per posar un cas espontani en els nostres grups de discussió, l'expressió "la maquinària dels partits polítics"³⁷ resulta sens dubte un *tropo* d'aquest tipus, el valor del qual consisteix a aportar, per denotació, nous significats sobre com es percep l'activitat dels partits polítics. En comparar-los amb màquines, se'n destaquen determinades qualitats, com l'eficiència, la regularitat, els processos rutinaris, el control i, essencialment, la deshumanització de l'organització política.

Respecte a la metonímia, més que una comparació (incompleta) entre dos significats, el que succeeix és un desplaçament per continuïtat o, més aviat, la suplantació d'un significat per un altre. Aquí, en lloc d'expandir-se i augmentar, el que succeeix és una reducció del sentit d'un dels dos termes evocats. Dos exemples extrets dels nostres grups: les expressions: "el coneixement és poder"³⁸, i "la política és poder"³⁹, constitueixen dues metonímies típiques que han tendit a repetir-se com a *mantrés* al llarg del nostre treball de camp. Així doncs, el significat dels termes més amplis (coneixement i política) queda deteriorat per reducció a alguna de les seves parts (el poder, en ambdós casos).

³⁶ Les teories de la democràcia deliberativa moderna s'allunyen notòriament de la perspectiva retòrica que aquí proposem i tenen la seva contrapartida empírica en estudis de caire quantitatiu, com per exemple, les enquestes deliberatives. Ni en la teoria ni en la pràctica, les teories de la deliberació, influenciades per les teories logocèntriques de la comunicació, no es complementen amb les aproximacions de la retòrica, sempre més sensible a la dimensió del *pathos* i d'allò que flueix prèviament al llenguatge. Per a una interpretació retòrica del concepte de deliberació, vegeu José Luis Ramírez, "Tópica de la responsabilidad. Reivindicación de la retórica para la ciudadanía moderna", *Utopía y Praxis latinoamericana*, vol. 8, núm. 21, (abril-junio de 2008), p. 101-115. Per a una perspectiva de la deliberació, entesa com a eina i procediment democràtic: James Fishkin "Response to Critics of When the People Speak: The Deliberative Deficit and What To Do About It", *The Good Society*, vol. 19, núm. 1, (2010), p. 68-76.

³⁷ GD1, participant d'estudis mitjans-alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

³⁸ GD4, participant d'estudis mitjans-alts, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

³⁹ GD2, participant d'estudis mitjans-baixos, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

1.7 Indagar a través dels grups de discussió

En el context de la investigació qualitativa, les tècniques de recollida de la informació acostumen a estar profundament impregnades dels principis, objectius i valors que il·luminen el conjunt de l'estudi. En aquest àmbit, la separació entre els objectius finals de l'anàlisi i els mètodes que s'utilitzen per demanar les dades són en la majoria d'ocasions molt poroses. Per la qual cosa, la tècnica i els resultats de la indagació s'entrellacen i complementen singularment en cada cas. On s'aprecia millor és en el cas de les tècniques de grups de discussió, on sovint es lliguen l'exploració en profunditat d'algun tema en concret amb les articulacions empíriques que el grup posa de manifest en el moment de la sessió⁴⁰. Així doncs, el treball amb grups permet la possibilitat no només de fixar-nos en el que els participants diuen o callen, sinó també en els consensos, discerniments, aliances, deliberacions, polivocalitat i altres situacions que emergeixen al llarg de la xerrada. És en aquest sentit que s'expressen Kamberlis i Dimitriadis:

As such, focus groups offer unique insights into the possibilities or for critical inquiry as a deliberative, dialogic, and democratic practice that is always already engaged in and with real-world problems and asymmetries in the distribution of economic and social capital⁴¹.

En aquest cas, la riquesa de la tècnica rau no només en posar el focus sobre allò que alguns dels membres dels grups emfatitzen, posen en relleu, discuteixen o desestimen. Més aviat es tracta d'atendre tot un entramat de situacions, algunes d'elles molt subtils i a les quals el moderador del grup haurà de prestar especial atenció, com són els acords o desacords entre els participants, el seu llenguatge corporal, el to discursiu que el grup elabora al llarg de dues hores de conversa i la distribució de rols i tasques a l'interior del grup. Qui tendeix a dominar la xerrada, qui s'expressa com a expert, qui es protegeix amb el silenci, etc⁴². És natural, i forma part de les premisses d'aquesta tècnica, que el que cadascun dels participants aporti en la conversa grupal pugui influir o modificar l'opinió dels altres participants. O que qualsevol petit canvi en la conformació del grup afecti les declaracions i conclusions que el grup elabora. Els grups de discussió no es diferencien en aquest aspecte de les converses que mantenim amb altres grups de persones: el que es diu (i el que es calla) està la major part del temps indissolublement lligat al context contingent de la conversa.

És per això que la figura del moderador i el tipus de moderació que s'estableixi són claus en el procés de recollida de la informació. Per a aquest estudi s'ha implementat una moderació no directiva⁴³, ja

⁴⁰ Vegeu George Kamberlis and Greg Dimitriadis, "Focus Groups. Strategic Articulations of Pedagogy, Politics, and Inquiry", a Norman Denzin e Ivonna Lincoln (eds.) *The Sage Handbook of Qualitative Research*, Third Edition, p. 887.

⁴¹ Kamberlis and Dimitriadis, ibídem. Al voltant d'aquest punt, també: Pierre Bourdieu and Loïc Wacquant, *An Invitation to Reflexive Sociology*, The University of Chicago Press, Chicago, 1992, p. 15-18.

⁴² Vegeu Richard A. Krueger, *El grupo de discusión. Guía práctica para la investigación aplicada*, Edicions Pirámide, Madrid, 1991, pp. 88-89.

⁴³ La moderació no directiva dels grups de discussió s'inspira en les tècniques d'entrevista no directiva elaborades per Carl L. Roger i el seu treball en contextos terapèutics. De particular interès resulta el seu article, pioner en aquest àmbit, "The Non

que és la que ofereix una major llibertat d'associació d'idees als participants a l'hora d'establir les línies que permetran, durant l'anàlisi posterior de les dades, l'observació i escolta de les seves pròpies formes de conceptualitzar el fenomen d'estudi. La no-directivitat, en darrer terme, és ineludible si del que es tracta és de limitar tant els possibles biaixos com també d'apaivagar les respostes defensives del grup. Si s'espera que les dades obtingudes per l'investigador siguin no solament fiables i autèntiques, sinó també profundes i descriptivament denses, resulta essencial que el moderador contingui la seva pròpia ansietat i no intenti dirigir o reconduir el discurs del grup cap als seus objectius.

Sens dubte, el principi de no-directivitat ha de complementar-se a través d'altres elements per tal que les sessions grupals donin els seus fruits i la investigació sigui reeixida. Exemple d'això és el guió de discussió. El guió ofereix la possibilitat de semiestructurar i revisar les prioritats i objectius de l'investigador, i no per ser obert és menys detallista o menys articulat que qualsevol qüestionari tancat. El guió de discussió porta gairebé sempre un meticulós treball previ: requereix identificar blocs o àrees de temes a tractar; formular preguntes teòriques, i subjacents, per després traduir-les a preguntes directes o suggerides⁴⁴; articular una bona presentació del moderador i la seva actitud al llarg de la sessió. Però és un condicionant tècnic el fet de poder mantenir aquesta estructura oberta el màxim possible, permetent tant la improvisació del moderador com l'alteració de les pautes de discussió per part del grup. Cal que qui escolti al grup sigui efectivament permeable a allò que el grup expressi. La receptivitat, tanmateix, depèn més d'una actitud d'atenció flotant⁴⁵ que no pas d'una escolta atenta o voluntària. En aquest sentit, l'escolta qualitativa s'apropa molt a un art, en el qual diverses subjectivitats o interioritats (les de tots els participants conjuntament amb la del moderador i analista) conflueixen i, per tant, s'allunya de les clàssiques actituds mecanicistes dels processos d'enquestació quantitativa.

1.8 La composició dels grups i els requisits del mostreig teòric

En el marc de la investigació qualitativa acostuma a predominar un mostreig teòric; equivalent al procediment pel qual es recullen les dades que permeten la construcció de la teoria sobre el fenomen d'estudi. Segons la definició de Ruiz Olabuénaga, "el analista col·lecciona, codifica, analitza sus datos

Directive Method as a Technique for Social Research", *The American Journal of Sociology*, vol. 50, núm. 4 (gener de 1945), p. 279-283. En el camp de la psicologia clínica i específicament en el context de la investigació amb grups terapèutics resulta també rellevant l'estudi de Wilfred R. Bion, *Experiences in Groups*, Tavistock Routledge, London, 1961, p. 29-40.

⁴⁴ D'especial ajuda a l'hora d'elaborar el nostre guió de discussió van ser l'obra d'un conjunt d'investigadors dirigida per Theodore Adorno en els anys 50, *The Authoritarian Personality*, ja un clàssic de la sociologia. Vegeu Th. Ornament, E. Frenkel-Brunswick, D.J. Levinson and R. Nevitt Sanford, *The Authoritarian Personality* (1950), The Norton Library, New York, 1969, p. 304.

⁴⁵ L'atenció flotant és un concepte d'arrel psicoanalítica amb intenses connotacions per a l'investigador qualitatiu. Amb ell es pretén al·ludir a un to atencional de l'analista que no privilegia d'entrada cap element particular del material que el pacient o grup li ofereix. Més aviat acull tot amb una atenció equilibrada, sense distingir a priori el significatiu del superficial; ja que aquesta distinció es faria, segons manté Freud, d'acord amb les nostres esperances o les nostres tendències. Tot el que l'analista/investigador ha d'evitar si no vol córrer el perill de descobrir tan sols el que ja sap. Vegeu Sigmund Freud (1912), "Consejos al médico en el tratamiento psicoanalítico", a *Obras Completas*, tom XIII, Amorrortu, Buenos Aires, també disponible a <http://www.scribd.com/doc/7004811/FREUD-Consejos-Al-Medico>, (30/9/2010).

y decide qué datos coleccionar de ahora en adelante; dónde encontrarlos para desarrollar una teoría mejor a medida que la va perfeccionando⁴⁶.

De manera que el mostreig teòric es distancia dels dissenys oferts per la perspectiva quantitativa, una de les característiques de la qual consisteix en una confecció mostral tancada i prèvia a l'inici del treball de camp. En el cas de les mostres teòriques, pel que afecta a la composició de les unitats d'anàlisi; en virtut de la pròpia concepció de la investigació com una espiral, tant el procés de recollida de dades com l'anàlisi d'aquestes es desenvolupen de forma simultània⁴⁷. Això comporta que inicialment el mostreig hagi de ser obert i desenfocat. A mesura que el treball de camp avança l'investigador es dirigeix cap a aquelles unitats d'anàlisi que considera que li aportaran informació rellevant per als objectius de la investigació.

En el cas que ens ocupa, la configuració de la mostra es va iniciar demanant el consentiment per participar en els grups de discussió als ciutadans que havien estat enquestats pel Baròmetre d'Opinió Política (BOP) del CEO i que conformen, en última instància, els casos de l'Índex de Satisfacció Política (ISP)⁴⁸ per al mateix període. La variable de tall utilitzada per agrupar els individus que s'havien manifestat proclius a la participació en els grups ha estat el nivell de satisfacció amb el funcionament de la democràcia⁴⁹. En prendre aquesta variable de tall -que junt amb les d'eficàcia interna i externa⁵⁰, la valoració d'alguns dels polítics catalans i la simpatia cap als partits conformen la part estructural de l'ISP- a priori es van poder distingir dos grups: aquells ciutadans que en el moment de l'enquesta telefònica havien seleccionat les categories de resposta "molt satisfet/a" i "bastant satisfet/a"; i aquells altres que s'havien decantat per les categories "poc satisfet/a" i "gens satisfet/a".

Per motius tècnics propis de la investigació qualitativa amb grups, vam subdividir aquests dos conjunts en uns altres dos, utilitzant ara com a variable de filtre el nivell d'estudis dels participants. D'aquesta manera es garantia tant una certa homogeneïtat intragrupal com una mínima

⁴⁶ José Ignacio Ruiz Olabuénaga, *Metodología de la investigación cualitativa*, Universidad de Deusto, Bilbao, p. 64.

⁴⁷ Antonio Trinidad, Virginia Carrero y Rosa María Soriano, *Teoría Fundamentada. "Grounded Theory". La construcción de la teoría a través del análisis interpretacional*, Cuadernos Metodológicos, Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS), Madrid, 2006, p. 24.

⁴⁸ Els baròmetres on es preguntava als ciutadans i a ciutadanes de Catalunya si estarien disposats a participar d'un estudi en profunditat que realitzaria el Centre d'Estudis d'Opinió són els corresponents al REO núm. 419, 447, 466, 485, 499 i 518.

⁴⁹ La variable nivell de satisfacció amb la democràcia es correspon amb la pregunta nº núm. 18 del BOP, que es formula de la manera següent: "Està vostè molt, bastant, poc o gens satisfet/a amb el funcionament de la nostra democràcia?" Es tracta d'una pregunta tancada, les categories de resposta de la qual són: Molt satisfet/a, Bastant satisfet/a, Poc satisfet/a, Gens satisfet/a, No ho sap, No contesta.

⁵⁰ L'eficàcia política interna i externa és un indicador consolidat en els estudis de comportament polític i que es correspon en el BOP amb el bloc de preguntes núm. 19 on es demana a l'enquestat el seu grau d'acord o desacord amb les afirmacions següents: a) "Crec que el polítics tenen en compte el que pensa la gent"; b) "El polítics només busquen el benefici propi"; c) "La gent del carrer per influir en el qual fan el polítics"; d) "De vegades la política sembla tan complicada que se'm fa difícil entendre el que està passant". Com en el cas de la variable de satisfacció amb la democràcia també aquí es tracta d'un conjunt de preguntes tancades que indueixen l'individu a posicionar-se entre dues categories de resposta: Més aviat d'acord i Més aviat en desacord.

heterogeneïtat intergrup, les quals facilitaven la saturació teòrica estructural de la mostra⁵¹. L'edat també va jugar un paper important a l'hora de configurar els grups. En aquests quatre primers grups, les edats dels participants oscil·laven entre els 35 i els 60 anys.

Com ja hem comentat amb anterioritat, el mostreig teòric no segueix un desenvolupament lineal, la qual cosa implica que l'investigador desconeix a priori tant el nombre com el tipus d'observacions que ha de realitzar. Aquest paràmetre metodològic que podria fer pensar en una certa improvisació en la investigació qualitativa és més aviat el contrari: tan sols a partir del contacte de l'investigador amb el treball de camp, amb els resultats provisionals que els primers grups van donant, poden anar enfocant-se de forma més eficient els criteris mestres del mostreig. En el nostre cas, això va succeir amb els grups dels joves, que en principi no formaven part de la mostra. Arran de les constants referències dels adults a la infantesa i a la joventut, així com també al presumpte interès o desinterès que els joves manifestaven per les qüestions polítiques, es va donar cabuda en la fase final del treball de camp a dos grups, entre 18 i 35 anys. Ambdós grups van ser classificats no en funció de la variable de nivell de satisfacció amb la democràcia, sinó en funció de la variable d'interès per la política recollida en l'enquesta del BOP, però externa a la configuració de l'ISP. A priori la variable d'interès per la política oferia a més a més la possibilitat de fer una observació que ens permetés establir relacions entre el discurs de la insatisfacció i el de la desafecció. Fins a quin punt aquests discursos s'entrecruaven, s'encavalcaven o es distingien clarament constituïen interrogants concomitants amb el problema d'investigació plantejat.

⁵¹ El requisit de saturació en el mostreig qualitatiu està relacionat amb el moment en el qual, a partir de les unitats d'anàlisi seleccionades, deixen de sorgir nous conceptes. La saturació s'assoleix quan l'investigador considera que les noves dades comencen a resultar repetitives. Trinidad, Carrero y Soriano, *Teoría Fundamentada. "Grounded Theory". La construcción de la teoría a través del análisis interpretacional*, p. 25-28.

La taula següent resumeix la informació tècnica de la mostra:

Grup	Estudis	Edat	Data	Nombre de participants ⁵²
GD1: Satisfets amb el funcionament de la democràcia	• Mitjans-alts	• 36 a 65 anys	• 2/10/2008	• 6
GD2: Satisfets amb el funcionament de la democràcia	• Mitjans-baixos	• 36 a 65	• 9/10/2008	• 7
GD3: Insatisfets amb el funcionament de la democràcia	• Mitjans-baixos	• 36 a 65	• 4/02/2009	• 7
GD4: Insatisfets amb el funcionament de la democràcia	• Mitjans-alts	• 36 a 65	• 9/03/2009	• 6
GD5: Interessats en la política	• Mitjans-alts	• 18 a 35	• 7/05/2009	• 8
GD6: Desinteressats en la política	• Mitjans-alts	• 18 a 35	• 6/06/2009	• 5

1.9 Anàlisi i interpretació de les dades: elements de la teoria fonamentada

Una vegada iniciat el treball de camp, la investigació qualitativa ha d'afrontar el desafiament de l'anàlisi i la interpretació de les dades. En el present estudi hem optat per la combinació de dos estils

⁵² Els participants dels sis grups de discussió van ser reclutats d'acord amb un requisit de paritat de gènere (50% d'homes i 50% de dones). El sexe dels participants, tanmateix, no podia conformar una variable de tall per als grups ja que entre aquells inicialment captats i els que efectivament arriben a les reunions solen produir-se diverses desercions d'última hora; la majoria de les quals relacionades amb impediments de tipus personals o circumstancials (per exemple, malalties, retards, etc.). Per a tots els grups es van captar 10 individus: 5 de sexe masculí i 5 de sexe femení. Però, com queda recollit a la taula, el nombre total de participants per grup va ser lleugerament inferior en cada una de les sessions de discussió.

o mètodes d'anàlisi. Com hem anticipat en el punt 1.6 (p. 16 i següents), la retòrica discursiva dels grups va constituir des de l'inici un camp molt fèrtil per a l'anàlisi i la interpretació dels continguts que els grups van anar desgranant al llarg de les sessions.

A aquest marc retòric, interpretatiu de les dades, hi afegim algunes de les orientacions metodològiques de la Teoria Fonamentada, o Grounded Theory; que va ser concebuda i desenvolupada per Anselm Strauss i Barney Glaser⁵³. En especial, el desplegament d'un procés de codificació que es desenvolupa en tres etapes: una primera, oberta; una segona, selectiva; i, a l'últim, una tercera, denominada teòrica, en què les categories conceptuais centrals per a la investigació adquireixen la seva major riquesa i profunditat.

En l'etapa inicial o oberta de codificació, la nostra tasca es va encaminar cap a la fragmentació de les dades en un ventall al més ampli possible -en el nostre cas comptàvem amb les transcripcions literals de les sessions i amb les cintes de vídeo de cada reunió-. L'objectiu d'aquest tipus de codificació consisteix a generar el major i més ampli nombre de codis possibles entorn de les dades. És per això que, si es treballa amb literals i transcripcions, l'anàlisi ha de ser feta escrupolosament línia per línia del text, independentment del grau de rellevància empírica que s'atribueixi a les dades en un primer moment. És important destacar que aquesta etapa difereix notablement d'un tipus de codificació preconcebuda o estandarditzada⁵⁴, ja que l'objectiu d'aquesta fase no és comptabilitzar quantes vegades pot arribar a repetir-se un codi; sinó generar diversos conjunts de categories, associar-los propietats i dimensions, i aprofundir en els seus significats. En altres paraules, la codificació oberta és el procés mitjançant el qual l'investigador s'obre a la indagació del material empíric amb el doble objectiu de fer "descripció densa" -en el sentit que li va atribuir a aquest terme Clifford Geertz-, i obrir memoràndums teòrics on s'aniran articulant les diverses categories, donant a algunes més rellevància que a d'altres, elaborant hipòtesis de treball i ampliant les idees que comencen a sorgir.

Una vegada obert el conjunt de les dades, la segona etapa de codificació, denominada selectiva, se centra en l'elaboració de famílies de codis a partir d'agrupar els primers codis i aquelles categories que s'anaven recodificant a mesura que es van anar esmicolant nous conjunts de dades (és a dir, en la mesura que s'anaven incorporant a l'anàlisi les transcripcions recents dels nous grups de discussió). S'entén que el procés es dissenya i s'executa com una espiral, ja que encara que sempre és aconsellable començar obrint les dades i posteriorment passar a la segona fase selectiva, la codificació roman sempre oberta i pot ser parcial o substancialment modificada en funció de l'orientació que el treball hermenèutic de l'analista va adquirint⁵⁵. És justament en aquest moment que

⁵³ Vegeu Anselm Strauss and Barney Glaser, *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for qualitative Reserach*, Aldine de Gruyter, Hawthorne, NY, 1967; Anselm Strauss, *Qualitative Analysis for Social Scientists*, Cambridge University Press, Cambridge (NY), 1987. Per aprofundir en els fonaments epistemològics de la Teoria Fonamentada, podeu consultar Jörg Strübing, "Research as Pragmatic Problem-solving: The Pragmatist Roots of Empirically-grounded Theory" en Antony Bryant and Kathy Charmaz (eds): *The Sage Handbook of Grounded Theory*, Sage Publications, London, 2007, p. 580-602.

⁵⁴ Trinidad, Carrero y Soriano, Teoría Fundamentada "Grounded Theory". La construcció de la teoria a través del anàlisi interpretacional, *ibid.* p. 47.

⁵⁵ Anselm Strauss, *Qualitative Analysis for Social Scientists*, *ibid.* p. 62-64. Quant a la forma d'interpretar i la destresa hermenèutica que la tasca requereix, Strauss emfatitza que "the analyst does not remain totally bound within de domain of

la comparació constant entre codis, famílies de codis i categories recodificades, assoleix el seu clímax al mateix temps que comencen a manifestar-se les diferències i similituds entre les diferents unitats d'anàlisi (els discursos de cadascun dels nostres sis grups de ciutadans).

Finalment, entrem a la tercera fase, denominada codificació teòrica. Entre alguns autors se la reconeix també com la troballa de la categoria o categories nuclears de l'estudi (core category)⁵⁶. La categoria central seria la que simbolitza l'aspecte més important de la investigació, la que permet acoblar el conjunt de la teoria destil·lada de l'anàlisi i la que, com a conseqüència d'això ofereix un major grau d'abstracció teòrica.

En el nostre cas, les categories centrals van anar emergint gradualment, i les vam relacionar amb l'anàlisi interpretativa de significats atribuïts, associacions lliures i figures retòriques que anaven apareixent de manera espontània en el discurs dels grups. Per exemple: respecte als significats que els grups van atribuir a la política, vam delimitar dues categories centrals que vam enunciar com la metonímia del poder i la pèrdua de sentit d'allò públic. Aquestes categories o conceptes nuclears que, repetim, esbossen unes percepcions específiques del discurs ciutadà sobre allò que és públic, i la vida política, tenyeixen tres conceptes i àmbits d'investigació fonamentals per a la ciència política: la representació (i els representants), els partits polítics i la ciutadania. Així doncs, les categories nuclears que intenten aclarir els significats de la insatisfacció amb el funcionament de la democràcia, han estat enunciatades com a (des)legitimitat (la metàfora de la democràcia sense oïda), afecció democràtica i (dis)funcions de les institucions democràtiques.

these data, but quickly jump off to wonder or to speculate or hypothesize about data, and phenomena, at least a little removed from the immediate phenomenon...he does this by using his technical knowledge and theoretical sensitivity, his experiential knowledge, and his research knowledge...they also sometimes have considerable anxiety about whether their coding is only reflecting their biases, rather than what is "in" the data. Their anxiety is understandable, but they need have no fear; for the codes are only provisional and later coding sessions either will or will not sustain their usefulness. What is needed is time and a bit of patience." Ibidem, p. 64.

⁵⁶ Trinidad, Carrero y Soriano, Teoría Fundamentada "Grounded Theory". La construcción de la teoría a través del análisis interpretacional, ibid. p. 50-52; Jaime Andréu Abela, Antonio García-Nieto y Ana Pérez Corbacho, Evolución de la Teoría Fundamentada como técnica de análisis cualitativo, Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS), Cuadernos Metodológicos núm. 40, Madrid, 2007, p. 71-72.

2. Resultats

2.1 Significats atribuïts a la política: la metonímia del poder i la pèrdua de sentit d'allò que és públic

Entre diversos grups de ciutadans, la pregunta sobre el sentit de la política⁵⁷ va obtenir una pluralitat de respostes, algunes d'elles explícites i articulades, i altres amb prou feines esbossades o acríticament assumides, encara que igualment eloqüents.

Per als dos grups de ciutadans satisfets amb el funcionament de la democràcia, per exemple, la política com a activitat humana apareix bàsicament associada a l'exercici d'uns drets polítics fonamentals; com el vot, la lliure associació i l'expressió. La política compliria una funció bàsica i estructuradora de la vida en comú. Es trobaria vinculada a la noció d'ordre i requereix, com a garantia de legitimitat, el consentiment i la participació dels ciutadans en les tasques polítiques quotidianes, si bé amb diversos graus d'implicació. Amb alguns matisos, aquests ciutadans semblen distingir molt bé entre "la política" com a funció de preservació de la vida en comú i "els polítics"; és a dir, els homes i dones que en el marc de la nostra democràcia despleguen el rol de representants i actuen com a professionals de la política -una categoria que va sorgir en gairebé tots els grups de discussió, no sempre amb atribucions de significat positives-. Si bé aquesta distinció entre polítics i política repercuteix favorablement en la preservació conscient i defensa de les funcions polítiques -tant les del govern com les de la ciutadania-, els sentiments de frustració, desencant i desconfiança projectats cap als polítics professionals emergeixen de forma pràcticament unànime.

Una metonímia recurrent entre aquests ciutadans és que, per als polítics dels nostres dies, la política s'identifica només amb el poder, o amb els seus interessos personals i partidistes:

I si mires una mica la política, et trobes personatges de tota mena... i després surten temes de corrupció, surten temes de gent impresentable que estan a la política i que han fet d'això una professió, però no una professió perquè han de menjar, sinó un modus vivendi⁵⁸.

Però és que la política com a tal ja no és política, és un negoci! Des del moment que la política és un negoci ha perdut el valor com a tal⁵⁹.

De la política percebuda com una mera pugna d'interessos, o com un negoci personal de qui s'hi dedica a temps complet, a la política com una guerra d'interessos, o com a pur combat entre bàndols

⁵⁷ Les sessions amb cadascun dels grups de discussió començaven proposant als participants un exercici d'associació lliure amb el terme "política". En concret, se'ls demanava que per començar evocessin totes aquelles imatges, idees, termes o conceptes que acudissin a les seves ments en el moment de citar la paraula "política".

⁵⁸ GD1, participant adult d'estudis mitjans-alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁵⁹ GD1, participant adult d' estudis mitjans-alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

partidaris, amb prou feines hi ha un pas. Fins i tot a aquests ciutadans, en teoria els més proclius a expressar cert grau de conformitat amb la democràcia i la política, els costa projectar sobre l'activitat política una mica més que lluita partidària:

*Entonces, es una cosa de que aquellos [los políticos] tienen su guerra particular y no va contigo. Contigo va con que tú no quieres que te corten el tráfico y no quieres...Pero eso todos. No queremos pasar por una serie de cosas*⁶⁰.

És a partir d'aquest marc en el qual els significats polítics es degraden -bé entorn de la confrontació dialèctica constant entre els actors polítics o bé a través de la utilització de l'acció política com a promoció d'èxits privats- que el ciutadà comença a percebre una distància crítica en relació amb l'activitat política quotidiana, malgrat tractar-se de persones amb un consum regular d'informació i amb vivències de tot tipus quant a participació política⁶¹.

Una altra qüestió a destacar seria l'orientació instrumental cap a l'acció política que els ciutadans expressen, de forma crítica quan la projecten sobre els representants, i de manera molt més matisada quan del que es tracta és de justificar la seva pròpia actitud política:

*és una forma natural que la pròpia societat ens porta a no tenir una consciència col·lectiva sinó que mirem per nosaltres mateixos (la nostra torrada, la nostra torreta i el passant-s'ho bé, la família)*⁶².

Aquesta orientació instrumental i privatista cap a la política per part de la ciutadania també emergeix entre els grups que, en l'enquesta del Baròmetre, s'havien classificat com a insatisfets amb el funcionament de la democràcia. Una de les primeres qüestions que crida l'atenció sobre aquests grups és no solament la intensitat amb què discuteixen sobre els temes polítics plantejats, sinó també la fonamentació de les seves opinions a partir del relat de les seves pròpies experiències polítiques: manifestacions, activitat sindical, militància partidària o implicació en diverses associacions i plataformes ciutadanes. En la majoria dels casos, aquestes vivències han deixat un regust amarg, de vegades agre dolç. El contacte amb els polítics de professió, o amb ciutadans que compleixen funcions de representació -delegats sindicals, per exemple- quan s'ha produït, apareix associat amb un cúmul d'experiències on, per diversos motius, aquests ciutadans no han pogut assolir les seves expectatives:

Tanto es a nivel de vivir el día a día en tu barrio como es en el trabajo en el sindicato, pues sí, participas, estás dentro todo lo que puedes sin llegar a mojar te porque no quiero

⁶⁰ GD2, participant d' estudis mitjans-baixos, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁶¹ En GD1, GD2, GD3 i GD4 van sorgir diversos relats de participants on s'evocaven diferents formes de participació política. Des de l'activitat sindical a les associacions de diferents tipus i des de la militància partidària (passada o present) fins a la implicació en plataformes ciutadanes. En tots els grups, excepte en el GD6 (joves desinteressats per la política), l'assistència a manifestacions va ser un tòpic àmpliament debatut a partir de les experiències pròpies de mobilització.

⁶² GD1, participants d'estudis mitjans-altos, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

más, y me cuesta y me duele el estómago. Y me da mucho coraje tener que estar defendiendo al sindicato delante de mis compañeros cuando estamos todos con un pie aquí encima, y te duele. Te duele querer hacer las cosas bien y que no te dejen. Eso es política, que te duela el estómago y es complicado ⁶³.

D'altra banda, per als participants amb major nivell d'estudis, la política apareix associada, abans que amb l'usdefruit de drets i responsabilitats, amb construccions conceptuals complexes i elaborades. Destaquen algunes associacions espontànies amb el terme "política" que el grup desplega:

Grecia....

Entendimiento...

Administración correcta del que sabe...

Bien común... ⁶⁴

Pel que fa al grup d'estudis mitjans-baixos, la política és, o bé hipocresia, o bé utilització del poder en benefici propi. Abans que frustració o enuig amb la classe política, del que cal parlar aquí és de l'emergència d'un profund malestar que s'expressa de forma catàrtica. Per als membres d'aquest grup, els polítics no governen, sinó que "manen"; i per descomptat que, des de la seva perspectiva, "és igual mani qui mani"⁶⁵. En realitat, el *tropo* "tots són iguals" apareix indistintament gairebé en tots els grups; amb la diferència que, en alguns d'ells, com és el cas dels grups disconformes amb el funcionament de la democràcia, sembla imposar-se amb més facilitat; mentre que en el cas dels més conformistes no hi ha consens sobre això. Com establí clarament un participant referint-se al sentit del seu vot:

sigui el que sigui el paper que fiquis dintre, hi haurà tres persones (en el cas de Catalunya) o dues (en el cas d'Espanya) que decidiran el que vulguin ⁶⁶.

Podria argumentar-se fins i tot que els *tropoi* sobre el malestar polític transcendeixen fins i tot la condició d'estar satisfet o insatisfet amb el funcionament de la nostra democràcia i freguen, encara que no en igual mesura, el discurs d'aquells ciutadans interessats i desinteressats per la política. En efecte, les associacions lliures amb la política que van sorgir entre els grups de joves agrupats segons la variable de l'interès semblen confirmar el caràcter desencisat que aquesta travessa :

Corrupción y decepción...Política lo relaciono con dictadura. Voy a explicarme porque lo considero dictadura. Perquè abans, als anys setanta, fins a finals dels anys setanta, vam tenir un sol president de Govern que era conegut, ara són quinze o vint. I l'únic que fem a

⁶³ GD3, participants d'estudis mitjans-baixos, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁶⁴ GD4, participants d'estudis mitjans-alts, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁶⁵ GD3, participants d'estudis mitjans-baixos, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁶⁶ GD1, participants d'estudis mitjans-alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

*les eleccions és decidir qui d'aquests quinze o vint pagarà, signarà el taló de la Generalitat i de l'Estat per pagar-se el sopar de Nadal de tots, el sopar de les vacances o tot... He tingut aquest coneixements, i no és de dir... sinó directe. Per tant, per a mi és diner negre, és dictadura més diner negre. És corrupció...*⁶⁷

És entre els joves que el discurs del malestar sembla relacionar-se més amb la corrupció i amb l'aprofitament o usdefruit privat dels recursos públics. La política, que gairebé per tots ells és entesa com a servei i provisió de benestar, queda molt ràpidament fusionada amb el mal acompliment dels polítics; un aspecte que no s'esgota en les conductes corruptes o lesives del sentit d'allò que és públic, sinó també en el rebuig que els produeix la posada en escena política, calculada i estratègica, que es realitza mitjançant les tècniques de màrqueting i de la publicitat:

*O sigui, els de dalt de tot, en ells, és com quedar millor, intentar guanyar totes les eleccions... Joestic segur que... i posaria la mà al foc, que tots els actes electorals i aquests mítings han passat per les vostres mans, estudis de gent, estudis de màrqueting, de si es posa un focus aquí, si ha de dir aquesta frase, si ha de deixar de dir... Ho tenen tot molt calculat, sí, sí. Que estan parlant i està la gent darrere i cada personeta té un puesto darrere, i una cara diferent i no la canvien, eh, o sigui, no la canvien, tu així, i tu així...*⁶⁸

Si bé la identificació entre política i corrupció aflora entre els joves tant o potser amb major intensitat que en la resta de grups, això no impedeix que elaborin arguments profunds i sofisticats sobre la complexitat de l'activitat política. Un exemple és el de la metàfora del bosc, que sorgeix espontàniament en aquest grup i recull en certa mesura les sinuositats de l'acció política, en especial la de governar:

*Jo més aviat faria servir la paraula malabarisme per parlar de política, perquè jo crec que la política és governar un bosc, perquè per governar el bosc moltes vegades t'has d'allunyar dels arbres i moltes vegades aquesta distància que hi ha fa desconexió*⁶⁹.

Si la política és governar un bosc -metàfora de ressonàncies aristotèliques que entén la política com a condició natural de l'home-, el governant no és el seu guardià sinó un malabarista en tensió, ja que ha d'allunyar-se i apropar-se alternativament a fi que l'arbre no tapi el conjunt. Per la distància, que és la que brinda la perspectiva⁷⁰ que el governant necessita, es paga l'onerós preu de la desconexió; és a dir: no entendre o no apreciar el que al bosc polític -lloc d'ondulats racons- succeeix.

⁶⁷ GD5, participants joves, interessats per la política.

⁶⁸ GD5, participants joves, interessats per la política.

⁶⁹ GD5, participants joves, interessats per la política.

⁷⁰ Aquesta analogia també té un profund contingut visual. La distància permet la perspectiva només per al sentit de la vista que requereix un punt de mira diferent i distanciat a fi que l'ull pugui apreciar un objecte amb major profunditat i dimensió. Les metàfores visuals van créixer en gairebé tots els grups i no hauria d'estranyar, donada l'empremta (visual) i l'impacte dels

La resposta a la complexitat de la política que elaboraria tant el grup de joves interessats, com el dels desinteressats, seria la de reivindicar-ne una de petita escala: la política municipal. En aquest context, més petit i idealitzat, els fruits de la política es "veuen" amb més claredat, l'acció es torna directa i més plana, els interessos se simplifiquen i la distorsió de la política televisada sembla no incidir tant:

Pero luego está la política municipal, más a nivel de barrio, de distrito, que es diferente que la política que vemos por la tele. O la alcaldía de un pueblo, eso es política⁷¹.

És molt més fàcil dedicar-te a la política local i no caure en corrupteles perquè realment hi ha un contacte més directe, et poden assenyalar pel carrer i realment en veus els fruits. Pots dir, anem a fer una cosa perquè facin una biblioteca o reformin la biblioteca, et mous i veus l'acció directa. És com l'agricultura, no? Hi ha com un arrelament. Però a la que pugues d'estrat i has de començar que això va a la comissió de no sé què, i això ho organitza la diputació tal, és quan realment la gent està més desencantada i perd tot⁷².

En qualsevol cas, la reducció de la política al poder nu, tan patent en els grups adults, així com també aquesta pèrdua de sentit d'allò que és públic, ja sigui conscientment lamentada o acriticament assumida, sembla atenuar-se entre els ciutadans més joves. Tanmateix, la distància generacional s'aprima quan del que es tracta és d'atribuir a la política una funció exclusiva de provisió de serveis per al ciutadà. En gairebé tots els grups va emergir un imaginari polític que vola arran de la consecució de certs béns tangibles, en la mesura del possible: millorar serveis públics, elevar la qualitat de vida (material) de la ciutadania, construir escoles o reduir el nivell d'atur. La política passaria a ser un instrument al servei de les necessitats de la societat. Un mitjà que tant permet escalar posicions com descendir-les. Un mitjà de costosa participació per als magres rendiments que eventualment aconsegueix.

En altres paraules, la política se sublimaria instrumentalment en l'assoliment de beneficis, i abandonaria els significats més plens de realització creativa, aprenentatge de l'autoritat i protecció de llibertats que alguna vegada va tenir.

2.1.1 Els representants

En el discurs que construeixen els ciutadans satisfets amb el funcionament de la democràcia, als representants polítics se'ls atribueixen dues mancances fonamentals: la primera, un sentit d'allò públic robust o del bé comú; la segona, un sentit de la professionalitat que, segons ells, consolidaria una major eficiència en la distribució de recursos. Mentre que el primer reclam pressuposa una concepció ètica sobre com haurien de ser els representants, la professionalitat de la classe política (o la seva

mitjans massius de comunicació en política. Un contrapunt interessant amb el predomini del visual és la metàfora de la democràcia sense oïda, vegeu p.39-40.

⁷¹ GD6, participants joves, desinteressats per la política.

⁷² GD5, participants joves, interessats per la política.

absència) es correspondria amb una comprensió instrumental de la política com a simple gestió de problemes socials. Per a aquests ciutadans, els polítics en general, llevat de comptadíssimes excepcions, vindrien a ser alguna cosa així com ciutadans que han deixat de sentir-se'n i percebre's com a tals. S'han distanciat, allunyat o oblidat tant d'aquells a qui intenten representar com dels principis ideològics pels quals van ser inicialment votats:

*Pero en el día a día no están con el ciudadano, y pienso que si el político estuviera más con el ciudadano, la participación del ciudadano con el político sería mucho más grande...*⁷³

Una faceta suggestiva d'aquest tipus de discurs és que quan es discuteix sobre els problemes de la representació i dels representants es tendeix només a evocar figures polítiques que exerceixen funcions executives: el president de govern, a nivell estatal o autonòmic; els alcaldes, en l'àmbit municipal o els caps de l'oposició. Fins i tot als membres del Parlament se'ls designa com "els caps parlamentaris"; expressió que va sorgir de forma espontània entre els participants amb un nivell d'estudis més alts. El predomini de l'executiu en el discurs polític⁷⁴ es constata també en les múltiples referències al terme "líder" o "líders", de qui en general es tendeix a esperar respostes concretes:

*Perquè tota societat té uns líders en els que la gent hi cregui i en els que després la gent li demani...*⁷⁵

Les relacions de representació entre la ciutadania i els polítics romanen reduïdes, o *metonimitzades*, a través de la seva dimensió executiva: els polítics es mesuren per la contundència del seu "lideratge"; és a dir, per l'efectivitat en el comandament i la capacitat d'oferir solucions als problemes. En ocasions, per darrere de les demandes ciutadanes de complir i respectar els compromisos electorals (un *tropo* reiterat en gairebé totes les sessions sota el lema "que compleixin el que prometen"), també surt la figura executiva. Com si només d'ella depengués fer factible una política determinada; tal com es pot veure en aquest fragment de conversa sobre el president del Govern espanyol:

Participant 1: *Pues hasta este punto yo creo que sí que ha sido más cumplidor que otros. Lo que pasa es que a lo mejor, como dicen, no le han dado el suficiente bombo y platillo.*

⁷³ GD2, participants d'estudis mitjans-baixos, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁷⁴ La primacia de la dimensió executiva en la política pot correspondre en part al fenomen de la decadència de la dimensió parlamentària, en tant que ambdues integren el mateix concepte de representació. Comenta García Guitián que: "[uno] de los cambios relevantes ha sido el progresivo declive que han experimentado los parlamentos en el equilibrio de poderes debido al desarrollo de un Estado administrador, que potencia el papel del ejecutivo y se centra en su capacidad de gobierno. La pérdida de la primacia del poder legislativo ha favorecido que se extienda al ejecutivo el discurso de la representación, pero habría que ver si eso es adecuado. Esto explica...que actualmente en muchos análisis sobre la calidad de la representación lo que se fiscalice sea la eficacia de las decisiones de los ejecutivos". Elena García Guitián, "Representación y participación: la rendición de cuentas en las democracias contemporáneas", en Manuel Menéndez Alzamora, *Participación y representación política*, CEU Universidad Cardenal Herrera, Tirant lo Blanc, Valencia, 2009, p. 27.

⁷⁵ GD1, participants d'estudis mitjans-alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

Participant 2: *Sí, pero ahora resulta que el Zapatero dice: "Nosotros haremos lo que haga Obama. Si el Obama se queda en Irak, nosotros nos quedaremos en Irak".*

Participant 1: *No lo sé yo eso, lo que ha hecho de momento es salirse.*

Participant 3: *Es que eso no va a ser así...*

Participant 1: *Yo es que creo que a nivel político ha cumplido. Del programa que ha presentado yo creo que ha sido de los que más han cumplido de todos los anteriores que han promovido. Después, claro, habrá niveles de incumplimiento grandes...*⁷⁶

Resulta interessant destacar la continuïtat i la persistència d'aquestes qüestions, tant en els grups que s'havien decantat per cert grau de conformitat amb el funcionament de la democràcia, com en aquells que no. Entre aquests últims, per exemple, les demandes cap als representants polítics semblen situar-se en un eix conceptual desplegat entre dos pols: un que demana una major professionalització de la classe política, i l'altre, que exigeix un sentiment vocacional, de sacrifici i exemplaritat en el comportament públic: "*donar-ho tot pel poble*"⁷⁷, "*que prediqués amb l'exemple*"⁷⁸.

Tot i repetir-se diversos *tropoi*, es posa de manifest una diferència de matís respecte del discurs més inconformista. En aquests grups, el to amb què s'acostuma a al·ludir als representants oscil·la entre el pejoratiu: "*dolentíssims*", "*totòlegs*", "*tenen el polític bureau damunt del cap*"⁷⁹, i l'indulgent: "*fan el que poden i no se'n surten*"⁸⁰. En ambdós casos, tanmateix, el principi d'autoritat projectat als representants emergeix lesionat.

No és una dada irrellevant constatar que, en els discursos dels més joves, la bateria de *tropoi* acostuma a sorgir gairebé de forma idèntica a la dels grups d'adults. Així, per al joves interessats per les qüestions polítiques, les exigències per un grau de professionalització més alt afecta a les cotes més altes, moltes vegades arribant a equiparar-se l'acció dels representants amb les pràctiques i tasques que es demanen en el mercat de treball:

Jo als polítics els hi demanaria el CV...

*L'administració pública no sap què és la informàtica...*⁸¹

Aquesta demanda d'un grau d'especialització tècnica més alt no substitueix, en cap cas, la d'un major arrelament ètic per a les pràctiques polítiques dels representants. L'esmentat arrelament ètic de la

⁷⁶ GD2, participants d'estudis mitjans-baixos, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁷⁷ GD3, participants d'estudis mitjans-baixos, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁷⁸ GD4, participants d'estudis mitjans-alts, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁷⁹ GD4, participants d'estudis mitjans-alts, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁸⁰ GD4, participants d'estudis mitjans-alts, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁸¹ GD5, participants joves, interessats per la política.

política no es redueix exclusivament a desqualificar amargament els comportaments corruptes, el nepotisme o la patrimonialització dels càrrecs públics sinó que també demana una certa atenció genuïna per part dels polítics cap a la ciutadania; tant entre els joves que manifesten interès per les qüestions polítiques com entre aquells que no el manifesten:

*Amb lo de la política em fica dels nervis...perquè no pensen en nosaltres...i és lo que moltes vegades, a l'hora de fer les lleis, falta una mica més d'ampliació. A mi no em serveix que parlin amb el rector de la universitat, no em serveix de res, perquè a ell realment li passa com al president de la Generalitat, no sap la realitat de baix. Ells estan molt còmodes al seu despatx, signant papers i signant les quatre subvencions i tal, però no saben el que passa...*⁸²

*Sí, yo no conozco a ningún político, la verdad. Ni los he visto nunca por mi barrio. Sólo los he visto por la tele, con eso, con trajes y con cochazos... Y, no sé... La verdad es que no tengo el placer, o el no placer, de conocer a ningún político, por eso no sé qué decir...*⁸³

2.1.2 Els partits polítics

Si al problema de la representació projectada sobre els agents polítics individuals aquests ciutadans responien de manera força unànime, a les percepcions sobre l'organització de la vida política a través de partits responien amb una sèrie de tòpics i metàfores de considerable similitud.

En principi, mencionar la manca de credibilitat del sistema de partits apareix recurrentment en tots els discursos grupals. En el cas dels ciutadans satisfets amb el funcionament de la democràcia, per exemple, la metàfora que aflora és la de la "maquinària dels partits polítics". A través d'ella es busca significar que el "tira i afluixa" entre partits va moltes vegades en detriment del bé comú de la ciutadania; o, en la seva variant més severa, que existiria una contradicció explícita entre la màxima dels partits –reduïda a la competència pel triomf electoral- i el benestar de la ciutadania en el seu conjunt. Amb connotacions igualment funcionalistes, el grup de ciutadans insatisfets amb el funcionament de la democràcia es refereixen metafòricament als partits polítics com a "fàbriques" de polítics. Les esmentades factories denoten pejorativament un tipus d'estructura partidària estandarditzada que s'ha convertit en el camp de joc de les ambicions privades d'alguns dels seus membres.

Les llistes bloquejades i tancades constitueixen un tòpic de discussió per a cadascun d'aquests grups, i entre els participants costa trobar arguments que en justifiquin la defensa. En general, la tendència és més aviat la contrària: les crítiques es concentren en la distància i mediatització que les llistes

⁸² GD5, participants joves, interessats per la política.

⁸³ GD6, participants joves, desinteressats per la política.

tancades produeixen entre els candidats, més enllà de les primeres posicions, i la ciutadania. La confecció de la llistes, amb tot el seu joc d'interessos a l'interior dels partits, és així mateix objecte de dures crítiques: ja sigui perquè amb això s'impedeix una promoció de candidats de prestigi (sempre segons la mirada del ciutadà que no milita a l'interior de l'organització)⁸⁴; ja sigui per l'"adulteració" dels principis democràtics que suposa; segons una visió que entroncaria més amb una idea de participació política semidirecta que amb els principis de la representació per partits⁸⁵. En tot cas, no resulta inversemblant que -en un context sociopolític que constantment, via mecanismes publicitaris i mitjans massius de comunicació, apel·la a la identificació personal dels votants amb els candidats- el valor de les organitzacions i estructures sigui percebut gairebé com un llast o un mer cúmulo d'interessos opacs.

Un element altament suggeridor i diferenciador és el que es dona a partir de la discussió sobre la militància política. Un tòpic que només es va fer explícit entre els discursos dels més joves, tant si estan interessats com desinteressats per la política. Mentre que, entre els primers, els militants són percebuts de forma gairebé heroica (caldría aclarir que no només es va discutir sobre la militància als partits polítics tradicionals, sinó sobretot a les organitzacions no governamentals i assemblees universitàries), entre els segons, la figura del militant concebuda apunta cap a la desimboltura, la paròdia o la ironia. Els fragments següents il·lustren tant la percepció heroica com la de la paròdia del militant:

*Jo també penso que el problema és la conscienciació dels joves que estan decepcionats com nosaltres i passen de la política i diuen ja ho arreglarà un altre, i jo també admiro molt a la gent que, encara que no comparteixi les seves idees, és militant o que està a assemblees. Jo amb això del pla Bolonya he participat a les assemblees, no sóc de l'assemblea però he anat a bastants i he estat col·laborant i realment la gent que està allà ficada és un curro que es passen allà, o sigui, estudien, treballen i casi no dormen, per les reunions que han d'anar a fer o les... és molta feina...*⁸⁶

Participant 1: No tienen todos los políticos la carrera de Ciencias Políticas.

Participant 2: Pero son afiliados y socios del partido, ¿no?

Participant 3: ¿Pero les dan dinero, les dan algo por estar ahí?

Participant 2: No.

Participant 3: ¿Van por gusto?

Participant 2: Los socios pagan por ser de un partido político.

Participant 3: Encima, ¡pagan..!.

Participant 2: Hombre, claro, pagan una cuota. Cuando tú te afilias a un partido, pagas.

⁸⁴ Aquest és l'argument que s'elabora pràcticament sense cap oposició entre els participants d'estudis més alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁸⁵ Argument reiterat també entre els participants d'estudis mitjans-alts, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁸⁶ GD5, participants joves, interessats per la política.

Participant 1: Es igual que ser socio de un equipo de fútbol, pagas un tanto por estar en el equipo.

Participant 3: ¿Por estar en el partido? ¿O sea, como si hubiera un partido los domingos, enseñas tu carné y fiesta?

Participant 1: Más o menos. Esta gente supongo que pagará una cuota. No sé, lo desconozco, ... me imagino que tiene que ser así.

Participant 3: Yo me pensaba que era al revés, que la gente que ves tú en la tele que está detrás del político, que aplauden y eso, yo esa gente pensaba que les pagaban por estar ahí...⁸⁷

El segon d'aquests segments discursius té un profund nivell de significació. En part, per la ingènua ironia d'un dels participants, que honestament estava convençut que aquells militants "que ves en la tele, que aplauden detrás del político" eren pagats pels propis partits. El grau de sorpresa que li va produir descobrir que això no era així (almenys formalment) és només la contrapartida dels somriures còmplices i amigables que va despertar entre els seus companys de grup, que de molt bona gana es van avenir a explicar-li que militar dins d'un partit és pràcticament el mateix que ser soci d'un equip de futbol. I que, per ser de l'equip, cal pagar.

Com en tota situació paròdica o irònica, el que es revela després del moment jocós és molt menys alegre, i acostuma a implicar un matís crític. A un nivell més profund de significació, la creença que la participació política requereix una contrapartida privada es fusiona molt bé amb els imaginaris més instrumentals del públic; una de les vessants més debilitades de la qual, com veurem de seguida, és la pròpia idea de ciutadania.

2.1.3 La ciutadania

La sensació de sentir-se manipulats, i les imatges que evoquen un cert cansament, formen part dels continguts que el grup més conforme amb el funcionament de la democràcia manifesta entorn de les experiències de la seva ciutadania:

Ens enganyen amb les notícies, les coses que ens diuen són mentides, s'enganya amb els pressupostos, ens enganyen amb...amb tot. És que lamentablement estem vivint, personalment, en una ficció, penso... És un pensament meu. És una dictadura molt disfressada perquè ens diuen constantment el que has de fer, el que no has de fer, el que has de pagar, com ho has de pagar, com has de treballar, com has de menjar, com has de vestir, com has de fer-ho tot d'una manera molt subliminar t'estan portant com una marioneta contínuament i et diuen que estàs vivint en una llibertat...⁸⁸

⁸⁷ GD6, participants joves, desinteressats per la política.

⁸⁸ GD1, participants d' estudis mitjans -alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

Una posició discursiva tan crítica, i el que això implica en termes de ciutadania, no troba dins del grup un consens absolut; tanmateix, sí que la resta del grup tendeix a justificar-la argumentant que són els alts costos de la participació política, i la magra recompensa individual que comporten, els que en certa forma acaben per produir aquest malestar:

Participant 1: *Però la gent està molt escarmentada, la gent està cansada, la gent sap que per molt que et moguis no funciona...no...*

Participant 2: *Perquè l'índex que pot haver-hi de resultats enfront de l'esforç que representen aquests resultats és astronòmic. Però si hi hagués un mecanisme en el que tu poguessis reglamentàriament fer això sense necessitat d'armar el "pollo"...*⁸⁹

Una comprensió de la participació política ciutadana merament consecuençialista, entesa exclusivament en termes de mobilització, d'alguna manera és procliu a generar enuig i insatisfacció: a nivell individual els resultats rarament compensen els costos de l'acció col·lectiva. Davant aquest dilema, una de les sortides que el grup elabora és la d'emfatitzar la responsabilitat dels ciutadans en el procés polític:

*No tenemos que tomar ejemplo de otros países, estamos trabajando en nuestro país y debemos hablar de nuestro país democráticamente. Entonces, no vamos a escapar a mirar al país de al lado, ya sea Inglaterra, Alemania o Francia. Normalmente en todos los países hay corrupción, sean grandes o pequeños, da igual el país que sea. Pero nosotros estamos aquí y hay que empezar desde aquí. Tenemos que ser nosotros los que trabajemos la democracia desde la base...*⁹⁰

De tota manera, estem davant d'una sortida consensuada a mitges per part del grup; ja que si bé es reconeix la importància de la responsabilitat ciutadana en els processos de participació política, aquesta actitud queda mitigada en concloure que són l'individualisme i l'egoisme social els que acaben per decantar la balança:

Jo crec que hi ha dues coses. Por una banda, és una forma natural que la pròpia societat ens porta a no tenir una consciència col·lectiva sinó que mirem per nosaltres mateixos...La gent que fa l'esforç, que hi ha polítics que hi dediquen moltes hores, honestament, de ser una mica altruista i sense que et paguin un sou dedicar hores o anar a manifestacions... Això, d'una banda, ja és un element que ajuda que no hi hagi mobilització o molta participació. Si a això li sumen que quan hi ha participació i mobilització doncs això normalment no va enlloc i d'això acaben aprofitant-se de vegades un partit o un altre, o acaben sent coses que no se li veuen uns fruits de les mobilitzacions. Jo crec que sumant les dues coses tenim els motius. És a dir, no podem

⁸⁹ GD1, participants d'estudis mitjans-alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁹⁰ GD1, participants d' estudis mitjans-alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

*donar les culpes només a que els fruits no són, sinó que de vegades també l'egoisme individual és inevitable i existeix...*⁹¹

En l'imaginari discursiu del grup de ciutadans més disconformes amb el funcionament de la democràcia, la ciutadania, com a concepte, apareix associada a dos trets: la desil·lusió, d'una banda, i un sentiment angoixant d'incertesa, d'altra banda. Les referències al "ciutadà esverat", i a la precarització en diversos entorns de la vida quotidiana, es multipliquen; tot i que per al grup d'estudis més alts la incertesa té un component gairebé existencial que ha anat minant la compressió tradicional dels marcs de referència político-mentals:

*Van petant banquers, van petant caixes...però a qui tots criden? Al més gros, a l'Estat, és clar...Ara quan petin els Estats, que petaran, qui hi haurà?...*⁹²

Tanmateix, pel que fa al grup del nivell d'estudis mitjans-baixos, la incertesa i la desesperança es projecten abans sobre qüestions de tipus socioeconòmic, llargament debatudes al llarg de tota la sessió. No hauria d'estranyar que les penúries econòmiques, o la sensació de sentir-se al marge de la societat fins i tot quan l'esforç és gran, formin part del moll de l'os del discurs del grup. Grup que, caldria emfatitzar, compta amb tres dels seus set membres a l'atur i dos més en procés d'ERE:

*Yo estuve trabajando en la limpieza allí y yo trabajando en la limpieza cobraba más dinero que hombres que estaban allí 14 horas haciendo sanitarios que costaba un dolor de riñones tremendo hacerlo, muchas horas y los turnos allí eran rotativos que allí se empezaba a las tres de la mañana. Los turnos asquerosos de fin de semana, y tú ibas allí y barrías un poco y hacías tu faena y te llevabas más sueldo que ellos. Eso es asqueroso. Trabajar mucho y cobrar poco, eso es asqueroso. Y cada vez nos machacan más con el sueldo, pero no nos quejamos...*⁹³

Entre els més joves, el pessimisme s'associa tant amb l'esgotament de la pulsio mobilitzadora, com al tòpic, repetit fins a la sacietat, que en política mai s'obté allò que s'espera:

*Però és que la gent jove té una visió molt pessimista, per això no participa, perquè veu que es pot manifestar per qualsevol cosa i veu que no aconseguirà... No sempre s'aconseguirà alguna cosa, però és que no aconseguirà ni un mínim. Llavors molta gent pensa: "Per què he de sortir? No val la pena. Em quedo a casa."*⁹⁴

Això dona a lloc a noves ironies, un recurs de comprensió de la política desplegat amb habilitat sobretot en el grup de joves desinteressats:

⁹¹ GD1, participants d'estudis mitjans -alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁹² GD4, participants d'estudis mitjans -alts, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁹³ GD3, participants d'estudis mitjans -baixos, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁹⁴ GD5, participants joves, interessats per la política.

Participant 1: Yo creo que participarían más pero que costaría mucho porque sería cambiar algo que está muy arraigado.

Participant 2: Con incentivos, con lo que hemos hablado antes, seguro que la gente se movía más.

Participant 3: Claro, que la gente está desmotivada con la política y ya...

Participant 2: Yo creo que, no sé, aunque no fuera dinero...

Participant 3: Un viaje a Mallorca.

Participant 2:... si vas a votar pues que te dan un cheque para ir a limpiar el coche o...

[Riures] O alguna cosa así para que ya no sea una persona sólo, sino para motivar para que se mueva la familia o yo qué se...⁹⁵

En aquest context, la concepció d'un ciutadà instrumentalment motivat cap a la política sembla caure en la frustració, l'esgotament i el cinisme. Un cinisme que, encara que es reelabori a partir de la ironia, no deixa de mostrar la seva cara més amarga d'aïllament, abandonament i deixadesa:

Porque antes sí que se inculcaba mucho el estudio, pero ahora, por ejemplo, yo voy al cole de mi hermano pequeño y no veas, los niños parece que sean pandilleros todos. Y yo me acuerdo cuando estudiaba y... digo, ¿qué está pasando aquí? Es como una especie de dejadez, una dejadez social. En casa, nadie te dice nada, en el cole nadie te dice nada, sales a la calle, y bueno, porque hay muchas, porque si no...⁹⁶

2.2 Significats atribuïts a la Democràcia

2.2.1 (Des)legitimitat: la metàfora de la democràcia sense oïda

Els ciutadans més conformes amb el funcionament de la democràcia acorden validar certs principis formals d'aquesta: la realització d'unes eleccions periòdiques, la protecció de les llibertats individuals mitjançant processos legislatius i judicials i, fins i tot, malgrat l'escepticisme generalitzat cap als partits polítics, coincideixen en la importància del principi de representació parlamentària a partir d'institucions partidàries. En aquest sentit, a la democràcia se la qualifica "d'acceptable", encara que també de "millorable" si es té en compte l'arrelament ètic que el terme connota:

La part formal de la democràcia la complim...El problema és que aquest sistema no és perfecte, és el menys dolent...jo diria que falta molta part de valors i d'ètica.⁹⁷

⁹⁵ GD6, participants joves, desinteressats per la política.

⁹⁶ GD6, participants joves, desinteressats per la política.

⁹⁷ GD1, participants d'estudis mitjans-alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

No obstant això, una vegada reconeguda la democràcia en els seus atributs formals emergeixen diverses crítiques referides a la legitimitat efectiva i pràctica d'aquest tipus de govern. D'una banda, a través de la metàfora de l'oïda, s'al·ludeix al problema del que podria entendre's com a escolta democràtica: per a alguns ciutadans, els representants polítics perden aquesta facultat d'atendre i donar veu als representats una vegada que aquests s'incorporen a les institucions representatives:

*Yo considero que le falta quizás mucho oído a la democracia...*⁹⁸

D'altra banda, i de manera encara més severa, s'emfatitza la dissociació entre els atributs formals de la democràcia externament reconeguts i la percepció de falta de llibertat respecte al món intern de l'individu. La metàfora del *ciudadà marioneta* es manifesta aquí per significar la distància que existeix entre com s'emeten els missatges formals de la democràcia i la manera interna en la qual aquests missatges són decodificats:

*És que lamentablement estem vivint en una ficció...és una dictadura molt disfressada perquè et diuen constantment el que has de fer, el que no has de fer, el que has de pagar, com ho has de pagar...d'una manera molt subliminar t'estan portant com a una marioneta i et diuen que vius en llibertat...*⁹⁹

*Es un poco dictatorial...es lo que yo pienso y es lo que yo digo y si te gusta bien...Ésa es la democracia que yo veo...*¹⁰⁰

Des de la perspectiva dels grups més disconformes amb el funcionament de la democràcia, la seva legitimitat apareix entristida en funció de les expectatives que cadascun d'ells projecta sobre l'esmentada forma de govern. Com era d'esperar, per a alguns, la democràcia no descobreix expectatives especialment positives. És el cas d'aquells que tendeixen a associar el seu significat amb el d'anarquia, o dels que consideren que la seva situació individual era la mateixa, o fins i tot millor, en temps de la dictadura:

*Jo no entenc bé què és això de la democràcia. Perquè moltes vegades, quasi, mirant com és la joventut avui en dia, no és democràcia i és ja quasi com una anarquia. Se l'agafen molt malament. És democràcia per a mi mateix...*¹⁰¹

*Jo estava més bé amb la dictadura. És com un nen petit això, tu li dius: "estigues quiet, estigues quiet" i et diuen: "no el peguis"...però és que al final, fins que no li fas així no para...*¹⁰²

⁹⁸ GD1, participants d'estudis mitjans-alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁹⁹ GD1, participants d'estudis mitjans-alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹⁰⁰ GD1, participants d'estudis mitjans-alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹⁰¹ GD4, participants d'estudis mitjans-alts, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

En qualsevol cas, tant en els grups de nivell d'estudis alts, com baixos, sorgeix un tipus de discurs que si bé no qüestiona directament la legitimitat de la democràcia sí que admet certa sensació de fàstic amb ella; no per la forma com funciona, sinó més aviat per les pràctiques de certs agents (incloses les de la pròpia ciutadania):

*Piensa si tenemos que estar asqueados de todo [que hemos llegado a pensar] que una dictadura puede ser mejor que una democracia. Que por mala que sea, [que] no tenemos libertad, por lo menos nos dejan que nos juntemos y hablemos. Algo de libertad tenemos, lo que pasa es que no sabemos utilizarla. Y no nos dejan...*¹⁰³

Aquesta intervenció resulta profundament significativa, ja que tendeix a incloure el propi ciutadà com un agent, al mateix temps actiu i receptiu, de la democràcia. És justament des d'aquesta òrbita - d'acord amb el que manifesten els grups més conformistes- que es tendeix a associar la democràcia amb "el sistema menys dolent", o en el qual encara és possible trobar-hi "alguna cosa de llibertat", contraposant-lo a formes de govern autoritàries.

Entre els més joves, tanmateix, fan falta certes condicions perquè una sòlida legitimitat de la democràcia no quedi reduïda a conformisme. Encara que es considera la democràcia com un valor en si mateix, no es tarda a reconèixer que són les pràctiques poc ètiques dels seus representants i dels partits els que la desmereixen i degraden:

*Jo continuo votant perquè en realitat crec en la democràcia i crec que som afortunats de tenir aquest tipus de sistema, el que passa és que sí que és cert que és molt difícil de controlar i que se n'aprofiten molt. O sigui, jo crec que la gent, quan entra al partit, entra amb unes il·lusions i amb unes expectatives, però a mesura que tu veus que tothom va posant la mà dins del calaix, doncs penses: "I jo seré el tonto que no ho faré?". I ho acaben fent. Llavors, jo crec que la primera intenció sempre és bona, però després li agradarà el poder i s'hi acostumarà...*¹⁰⁴

El problema de la corrupció, i el mal que aquesta genera per a la credibilitat de la democràcia, adquireix, en el grup de joves interessats per la política, les proporcions d'un trauma. Encara recorden, per la impressió que els va produir, el famós debat del tres per cent en el Parlament català. Hi sumen altres percepcions, com la del finançament il·legal i irregular de partits, la distància entre els principis d'equitat i justícia de les institucions democràtiques i les seves pràctiques concretes, el patrimonialisme, la distribució de prebendes i les xarxes clientelars incrustades no només en els partits sinó també esteses a l'Administració.

¹⁰² GD3, participants d'estudis mitjans-baixos, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹⁰³ GD3, participants d'estudis mitjans-baixos, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹⁰⁴ GD5, participants joves, interessats per la política.

De totes aquestes qüestions que apunten al cor de la democràcia també se'n fan ressò els joves desinteressats per la política. Tanmateix, en aquest grup sembla emergir amb una major nitidesa un argument de traç gruixut, que tendeix a justificar la minva de valors i el deteriorament de la legitimitat en funció de no haver viscut altres formes de govern. A diferència del que plantegen altres grups adults, on la democràcia relativament jove donava lloc a la metàfora dels ciutadans democràticament nadons amb un llarg i profund camí d'aprenentatge polític per davant, en aquest grup és justament la consolidació institucional d'aquesta forma de govern el que, paradoxalment, ha anat minant la seva legitimitat i la seva *auctoritas*:

Participant 1: Es algo que no valoramos, lo de la democracia, porque como no hemos vivido otra cosa. ¿Qué vas a votar? ¿Para qué vas a votar?

Participant 2: Pero es que tienes que pensar en toda la gente que estuvo tantos años sin derechos, pero a nada.

Participant 1: Sin derechos, ya. Pero es que eso es así, somos así y pensamos así. Ninguno de los que han ido a "Supervivientes"¹⁰⁵ había apreciado tanto la comida como seguro que la van a apreciar cuando salgan del concurso, por eso, porque como nunca han pasado tanta hambre, yo creo que cuando vengan ahora, cuando les pongan un plato de comida se van a comer hasta los tenedores...¹⁰⁶

Com a concepte d'origen polític llatí, el fenomen de l'autoritat (*auctoritas*), al·ludeix al reconeixement inqüestionable d'aquells a qui se'ls demana obediència i, per tant, no requereix fer ús ni de la coacció ni de la persuasió, sinó que actua a través del consell i la saviesa política. Theodor Mommsen deia que l'autoritat era una mica més que una opinió i molt menys que una ordre; talment una opinió que no convenia deixar de costat. Si bé és una relació en la qual se citen la jerarquia i l'obediència, ha de ser diferenciada del poder (*potestas*), en el sentit que *l'auctoritas* sol·licita obediència acordada i, en aquest sentit, pressuposa la llibertat dels qui es troben vinculats a través seu. Acostuma a traduir-se del seu nom llatí, *auctoritas*, pel mot "autoritat". Traducció que no deixa de ser problemàtica, sobretot si es consideren els excessius usos que d'aquest terme s'han fet des de diversos règims polítics de dubtoses legitimitats, almenys, durant l'últim segle. De fet, existeixen arguments teòrics i històrics de pes que sostenen que *l'auctoritas* política, en la seva accepció antiga, "s'ha esfumat del món modern"¹⁰⁷.

En el context d'aquesta investigació, tanmateix, considerem suggestiva i justificada la reintroducció del terme ja que el que es va fer present, especialment en el cas d'aquest grup de joves, va ser un cert descrèdit de l'autoritat de la democràcia com a forma de govern. Respecte al fragment citat s'aprecia no solament que, per a alguns ciutadans, la democràcia ha deixat de representar una forma

¹⁰⁵ Al·lusió al concurs televisiu emès per la cadena Telecinco.

¹⁰⁶ GD6, participants joves, desinteressats per la política.

¹⁰⁷ Vegeu, per exemple, Hannah Arendt, "¿Qué es la Autoridad?", a *Entre el pasado y el futuro: ocho ejercicios sobre la reflexión política*, Península, Barcelona, 1996; Antonio Rivera García, "Crisis de la autoridad: Sobre el concepto político de autoridad en Hannah Arendt", *Daimon, Revista de Filosofía*, núm. 26 (2002), p. 87-106.

de govern benigne i proper, sinó també que la democràcia, per si mateixa, entesa com la relació entre governants i governats, ressona entre aquests últims en el buit. Un buit que sembla fregar la desafecció i que cristal·litza en l'absència de referents i referències polítiques, ben dotats *d'auctoritas*, que el grup evoca.

2.2.2 Afecció democràtica: educar i donar veu

Diversos factors són recobrats pels grups de ciutadans satisfets amb el funcionament de la democràcia com a generadors d'afecció. El primer i més consensuat d'ells és el de l'educació. Per a aquests ciutadans, l'educació, entesa de forma àmplia i no solament reduïda a l'àmbit escolar, seria alguna cosa així com l'espai de cultiu de la ciutadania. En aquest sentit, no solament s'esmenta la inclusió sense distincions dels nens i nenes en un espai que a poc a poc els prepararà per exercir la seva ciutadania, sinó també l'educació arrelada èticament en la democràcia. Exemple d'això darrer seria l'ensenyament tolerant i respectuós en l'ús de la paraula: aprendre a expressar-se, també a queixar-se, escoltar i preparar-se per poder valorar altres opinions diferents de les pròpies:

*I llavors una mica la democràcia és això, ensenyar a expressar-se i queixar-se dels aspectes negatius i positius, que això abans no ho podies fer, perquè els que vam viure a la dictadura això no ho podíem fer. Evidentment que hem d'anar més enllà i que hi ha coses que han de canviar...però que també és expressar-se...*¹⁰⁸

Un segon element generador d'afecció i estima democràtica seria, per a aquest grup, una concepció en sentit ampli de la participació política. Una participació, per tant, no exclusivament entesa com a pura activitat mobilitzadora, sinó més aviat compresa a partir del seu ple caràcter receptiu. Escoltar, dialogar, i fins i tot "donar veu" són termes que sorgeixen en aquest tram de la sessió i que recorden intermitentment al caràcter isegòric¹⁰⁹ de la democràcia:

Quan vas amb un amic a fer un cafè i entres en un tema polític, ja fas política...tothom fa política. El problema és que hi ha gent que no arriba a fer-la treballar o a donar la veu. És una manca per a la societat ... que estiguin tots una mica conscients de la política que

¹⁰⁸ GD1, participants d'estudis mitjans-altos, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹⁰⁹ La isegoria, juntament amb la isonomia, són dos conceptes fundacionals de la democràcia i també del judici polític que els ciutadans realitzen sobre ella. Tradicionalment, s'ha privilegiat molt més el segon -en la seva accepció de donar-se a un mateix la facultat de governar-se, això és: l'autogovern- que el primer. La isegoria acostuma a ser entesa com la màxima llibertat d'expressió donada de mutu acord entre els ciutadans d'una polis. Problemàticament s'ha equiparat de vegades amb el dret a parlar entre iguals. No obstant això, la isegoria implica, abans que la llibertat per parlar en públic i entre iguals, la llibertat per dir, que inevitablement comporta la llibertat i receptivitat suficient per poder escoltar els altres ciutadans. Com comenta Javier Roiz, "[e]n la tradición del logos, entendido sobre todo como lenguaje o vehículo de expresión de nuestra capacidad para articular ideas y sentimientos, no se encuentra garantía alguna del que el poder hablar concluya en algo tan grande como es la acción política. Hablar a las nubes desde lo alto de una colina sería irrelevante; es como el clamar al desierto de la Biblia. Resulta por tanto que el derecho a hablar en el sentido ateniense, sólo lo es cuando los demás no sólo no te callan la boca sino que te escuchan porque te consideran importante para sus vidas". Javier Roiz, "Hannah Arendt como teórica de la política", *Daimon, Revista de Filosofía*, núm. 26 (2002), p. 142. Aquest sentit tan subtil i profund de la democràcia queda molt ben recollit en l'expressió del participant quan sosté que una part fonamental de la política és "donar veus", és a dir: escoltar assignant un cert prestigi, en el nostre entorn més directe i, també, entre aquells la veu dels quals no és freqüentment sentida.

*hauríem de fer si volem arribar a la democràcia...I política, bé... dónes veus, parles del sistema...parles d'allò que s'ha d'aconseguir...*¹¹⁰

Entre els ciutadans que es declaren insatisfets amb el funcionament de la democràcia, els elements generadors d'afecció serien -abans que una tasca practicada quotidianament, com ho era l'educació o el diàleg amb altres per als grups més conformes amb el funcionament de la democràcia- una sèrie de requisits normatius que aquesta forma de govern hauria de complir i que, tanmateix, a la pràctica diària no compleix.

Els esmentats requisits semblen relacionar-se amb dos imaginaris diferents de la democràcia; i, per tant, amb formes diferents d'atribuir-li valor. D'una banda, sorgeix la noció de la proximitat entre ciutadà i govern. Aquesta proximitat seria, *de facto*, el tret específic de la democràcia, ja que se'n desprenen les garanties d'igualtat i proximitat no solament amb els governants, sinó també amb la pròpia tasca de govern. Resulta significatiu que, tal com apareix formulada, aquesta concepció no només pressuposa la participació i preocupació del ciutadà pels assumptes públics, sinó que també comporta una certa idea de felicitat o alegria pública:

*La democràcia hauria de ser propera, que tothom se sentís proper. És a dir, que tant el senyor que treballa de tant en tant com la portera de casa meva pogués dir feliçment: "Visc en una democràcia".*¹¹¹

D'altra banda, i amb un sentit molt diferent, la democràcia, a fi de ser una forma efectiva de govern capaç de generar afecció entre els seus ciutadans, haurà de ser capaç d'acreditar un bon nivell de coneixements entre els que prenen les decisions polítiques, on els esmentats coneixements són fonamentalment entesos com una acumulació de coneixements tècnics:

*Quan un sap es nota i els demés han de callar quan es decideix sobre coses... I la democràcia aparentment és igualadora, però les desigualtats en coneixements són abismals. Tot el que disminuís la distància de coneixement afavoriria una democràcia igualadora, que diem participativa, però... que estem molt lluny, molt lluny!*¹¹²

Es pot destacar que d'aquestes dues maneres d'afecció es desprenen dos imaginaris de participació política molt diferents. En el primer d'ells, comporta una concepció del bon judici ciutadà¹¹³ independent del nivell de coneixements tècnico-formals adquirits. Igualtat i inclusió, en aquest cas,

¹¹⁰ GD1, participants d'estudis mitjans-alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹¹¹ GD4, participants d'estudis mitjans-alts, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹¹² GD4, participants d'estudis mitjans-alts, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹¹³ Sobre la importància del judici polític com a facultat indissociable de la pràctica de ciutadania, vegeu Fernando Bárcena Orbe, "Juicio Político, competencia cívica y pensamiento representativo": *Teoría de la Educación. Revista Interuniversitaria*, vol. 7 (1995), p. 115-116. Per a una fonamentació més completa conceptual podeu consultar Benjamin Barber, "Political Judgment: Philosophy as Practice" a *The Conquest of Politics. Liberal Philosophy in Democratic Times*, Princeton University Press, Princeton, p. 193-211.

equivaldrien al moment en el qual el conjunt de ciutadans i ciutadanes es donen la possibilitat, a través del sentit comú, d'escoltar-se i dialogar sobre les formes com els assumptes polítics han de portar-se. Aquest tipus de participació no seria tant un mitjà per a la realització del govern; com una finalitat en si mateixa capaç de proporcionar felicitat pública. En el segon, contràriament, la igualtat seria tan sols d'aquells que "saben" en sentit tècnic; i un govern democràtic participatiu, en aquest sentit, hauria de limitar-se a distribuir equitativament aquesta classe de coneixements. Alguna cosa així com una ciutadania d'experts.

En el cas dels més joves, la qüestió de la participació política com a forma de conrear determinats afectes cap a la democràcia apareix a través de diferents arguments. El primer d'ells ressalta que la participació política -interpretada inicialment com a participació electoral- seria, *prima facie*, una obligació moral. Aquesta posició discursiva sobresurt tant en el grup de joves interessats com, paradoxalment, en el de desinteressats per la política:

*Jo crec que votar és dret i deure de votar. És que clar, si no votes, és el que diu ella, si no votes no participes, no dones el teu parer i no pots dir, bueno, ara no estic conforme, perquè si no has votat ara no et queixis...*¹¹⁴

*Pero es que yo lo encuentro una falta de respeto con lo que costó, con el franquismo y todo, tener el derecho a votar y ahora la gente suda de todo. Es que aunque vayas un poco obligado, pero es que igual, vota, aunque votes en blanco, pero ves. Porque luego no tienes derecho a quejarte. Tú te quejas de todo, pero si no haces nada para elegir a los políticos y cambiar las cosas...*¹¹⁵

Que sigui precisament el grup de joves desinteressats per la política el que arribi a plantejar amb relatiu consens la possibilitat d'instaurar el vot obligatori; o que sigui entre els joves interessats on més obertament i detalladament s'argumenti a favor de l'abstenció, dóna la pauta de fins a quin punt el comportament polític (el fet de votar o abstenir-se a les eleccions) és una acció polisèmica a la qual els ciutadans poden atribuir més d'un significat intern. En tot cas, ambdós grups manifesten una tendència a concebre l'interès, l'afecció i la participació democràtica de forma força diferent a la tradicional. Exemple d'això darrer seria l'èmfasi que aquests joves interessats per la política posen a recalcar noves formes de mobilització que s'han anat tecnificant al llarg dels últims anys. O, la importància que tenen en el discurs dels joves desinteressats, les apreciacions polítiques efímeres, construïdes en solitari i davant la pantalla mediàtica en el decurs d'una exposició enfront dels mitjans de comunicació (especialment televisió i Internet) cada vegada més aclaparadora.

¹¹⁴ GD5, participants joves, interessats per la política.

¹¹⁵ GD6, participants joves, desinteressats per la política.

2.2.3 Les (dis)funcions de les institucions democràtiques

Quatre factors relacionats amb el funcionament de la democràcia són els que assenyalen com a problemàtics els grups més conformes amb ella: certs límits i pressions percebudes respecte a la llibertat d'expressió, la falta de pluralitat interna dels partits polítics (que inclou un reclam obert per les llistes obertes), la ineficàcia a l'hora de trobar solucions als problemes socials i el desprestigi o lesió de legitimitat de la classe política:

*Aquí hi ha una mena d'organització i els partits polítics principals tenen por d'obrir-se per donar una certa pluralitat interna, perquè no sigui tot una mena d'organització fèrria que es controla molt. Els ciutadans aquí no poden fer res perquè o voten aquella llista o voten l'altra...no tenen marge per influir en això...*¹¹⁶

*Tenemos un nivel de democracia aceptable, viniendo de donde venimos. De todas maneras, en algunos aspectos funciona y en otros no. Por ejemplo, con la libertad de expresión, que es muy limitada...*¹¹⁷

Encara que les crítiques al funcionament de la democràcia s'elaboren de forma contundent, en destacarem alguns matisos. En primer lloc, aflora una justificació de caràcter cronològic: la democràcia que tenim és imperfecta i millorable, però molt acceptable si es tenen en compte els seus antecedents històrics -és a dir, la dictadura franquista- i, en conseqüència, la seva joventut. Aquesta idea sorgeix en el grup amb major nivell d'estudis, metafòricament com a ciutadans i governants *nadons*, des del punt de vista democràtic:

*Jo penso que no ho estem fent bé. Està molt viciat tot. Ho estem... O sigui, som neonats, com tu dius, però ho estem viciant tipus americà. Molt suborn, molta "baixa mà", molts diners negres... O sigui, volem fer-ho bé perquè som molt joves democràticament parlant, però estem més viciats que els americans...*¹¹⁸

La inexperiència democràtica comporta una al·lusió amagada al problema de la corrupció; problema que no troba a l'interior del grup un consens satisfactori, ja que també es tendeix a creure que la corrupció és *una imperfecció natural del sistema*:

*De la misma manera que el hombre es imperfecto, el sistema también lo será, y evidentemente hay que corregir esas imperfecciones, es algo natural que te vas a encontrar...*¹¹⁹

¹¹⁶ GD1, participants d'estudis mitjans-alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹¹⁷ GD2, participants d'estudis mitjans-baixos, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹¹⁸ GD1, participants d'estudis mitjans-alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹¹⁹ GD1, participants d'estudis mitjans-alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

Per als grups de ciutadans que s'havien declarat insatisfets amb el funcionament de la democràcia, els principals problemes de l'efectiva articulació democràtica podrien ser resumits en tres aspectes: els pactes polítics entre diverses formacions en general (i els de govern, en particular), la patrimonialització i els privilegis dels alts càrrecs públics i, finalment, el que es podria denominar com una deficiència en la rendició de comptes a la ciutadania per part dels responsables polítics:

*Eso es una cosa que jamás he entendido yo de la política...O sea, si la mayoría ha votado al partido X, ¿por qué si se junta Z e Y manda otro? No...yo he votado a X, la mayoría hemos votado a X...*¹²⁰

Aquesta tendència a interpretar de forma negativa els pactes polítics de diverses formacions, especialment si d'ells depèn el formar acords de govern, va emergir de manera virulenta en el grup amb menor nivell d'estudis. Aquesta posició va semblar fins i tot transcendir el record de vot dels participants i va ser fortament reivindicada entre els integrants del grup que s'havien declarat abstencionistes. La política de pactes de govern -essencials en la democràcia parlamentària- va ser metaforitzada per aquest grup com la democràcia matemàtica, una forma d'al·ludir pejorativament a les diverses aritmètiques parlamentàries que es produeixen tant per formar coalicions governamentals com per desplegar l'acció legislativa. En ambdós casos, el grup tendeix a interpretar el pacte i la negociació política a l'interior del Parlament com una mera licitació o lluita per conservar el poder, alhora que es tendeix a identificar metonímicament el govern *només* amb la seva figura executiva. No és d'estranyar, així doncs, que les facultats legislatives i judicials democràtiques, de les quals emanen les institucions de govern, quedin compromeses per la seva legitimitat.

Aquesta tendència a reduir la complexitat de l'activitat política en qualsevol de les seves formes institucionals a pràctiques de tipus plebiscitàries, es veu en certa manera remarcada per certes metàfores que el grup elabora. És el cas de la metàfora del futbol que s'estén sobre el joc polític: de la mateixa manera que esportistes i alts càrrecs de clubs renuncien quan els seus rendiments i resultats no són els esperats, també ho hauria de ser en la política, segons aquests ciutadans. La participació electoral i la responsabilitat política dels càrrecs electes delimitada a l'èxit en els resultats i a la seva capacitat decisòria obren el terreny a concepcions del món públic molt properes al plebiscit o a formes delegatives de govern¹²¹, que, en lloc de propiciar un rendiment de comptes horitzontal de les decisions dels polítics davant de la ciutadania, bé podria degenerar cap a visions verticalistes del control i la responsabilitat pública¹²² :

¹²⁰ GD3, participants d'estudis mitjans-baixos, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹²¹ Sobre el concepte de democràcia delegativa, vegeu Guillermo O'Donnell, "Delegative Democracy", *Journal of Democracy* vol. 5 núm. 1, (January, 1994), p. 55-69.

¹²² En ciència política hi ha una vasta literatura sobre el problema de la responsabilitat política dels càrrecs electes. Se l'acostuma a designar sota el concepte d'*accountability* i es distingeixen almenys tres tipus: l'*accountability* vertical, l'horitzontal i la societal vertical. Mentre que el primer tipus, l'*accountability* vertical es tradueix principalment en què -en el context de les democràcies industrials i postindustrials- es designa sota el paraigua d'eleccions raonablement lliures i regulars; l'horitzontal es compon de tota una sèrie de mecanismes institucionals més complexos, com, per exemple, l'existència d'agències estatals o subestats que tenen l'autoritat legal i la possibilitat efectiva d'emprendre accions (des del control rutinari fins a sancions jurídiques i polítiques de calat, com podria ser l'*impeachment* o judici polític) en relació amb actes o omissions per part d'altres

*Hay un aspecto del fútbol que tendría que traspasar a la política. Por ejemplo, han echado al Calderón del Real Madrid porque ha incumplido todo lo que ha podido. Porque si hay una serie de personas que lo único que dicen son embustes y luego no son capaces de cumplir ni una milésima parte de lo que prometen...¿por qué no a los dos años un examen? No cuatro años. Al año o a los dos años, una revisión...*¹²³

Només alguns d'aquests factors s'estructuren en el discurs dels grups dels més joves, com per exemple les queixes reiterades a la patrimonialització, nepotisme i tràfic d'influències en l'àmbit dels poders públics que, segons ells, intoxica l'aire que es respira a les institucions polítiques democràtiques. Es percep, en alguns casos, una distància tan gran entre els principis normatius i ètics de les institucions polítiques i les seves pràctiques que no es dubta a deixar anar algunes comparacions curioses:

*No, però a mi el que em fa molta ràbia i sobretot a Catalunya i és que es veu al govern de la Generalitat hi ha germans, dones, homes, cosins... I després també em va fer molta gràcia perquè una persona que estudiava amb mi va fer un estudi de comparar, es veu que va sortir un llibre que deia que Catalunya estava en mans d'onze famílies, de diferents partits, i ho va comparar amb Uzbekistan, que també és una societat així tribal, hi ha aquestes tribus que governen el país i a Catalunya és igual. I em fa gràcia que després vagin donant lliçons de democràcia i llibertat, quan aquí funcionalment és el mateix...*¹²⁴

En un context on tendeix a predominar una interpretació d'allò que és públic mediatitzada per la superexposició, impacte i simplificació de la informació que fixen els mitjans de comunicació, resulta evident que les arquitectures institucionals, els mecanismes complexos de govern i les especificitats tècniques del joc d'equilibris democràtics es difuminin i es buidin de sentit davant els ulls dels ciutadans que cada vegada més s'autodefineixen a partir de la seva condició d'espectadors televisius i consumidors d'imatges:

Participant 1: Yo, las noticias, la importancia que le dan las noticias a la política... Porque veo un mitin que ponen a veces en TV3 que se supone que tendría que estar echando otra cosa y lo pones y...

Participant 2: Los debates al Parlamento...

agències o actors estatals o subestatals presumptivament qualificades d'il·legals. Per a una aproximació a aquest tema, - podeu consultar Guillermo O'Donnell, "Accountability horizontal: la institucionalización legal de la desconfianza", *POSTData, Revista de Reflexión y análisis político*, núm. 7, Buenos Aires, (mayo de 2011), p. 11-34; Guillermo O'Donnell, "Accountability Horizontal", *Agora*, núm. 8, (Verano de 1998), p.5-34; també, Manin Bernard, Adam Przeworski and Susan Stokes (eds.), *Democracy, Accountability, and Representation*, Cambridge University Press, New York. Sobre el tipus específic d'*accountability* societal vegeu Catalina Smulovitz y Enrique Peruzzoti, "Societal Accountability in Latin America", *Journal of Democracy*, vol. 11, núm. 4 (2000), p. 147-158.

¹²³ GD3, participants d'estudis mitjans-baixos, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹²⁴ GD5, participants joves, interessats per la política.

Participant 1: Sí, que tarda un montón de tiempo. Yo nunca he visto a ninguno, porque...

Y habla uno, luego habla la mesa, el de la mesa le da el esto a otro... Yo de la política, lo importante que sale en las noticias, lo importante del trocito que han dicho y ya está.

Participant 3: El resumen, ¿no?

*Participant 1: Sí, ver un mitin o una ... esto... entero lo encuentro un tostón...*¹²⁵

Que la política de la democràcia s'ha tornat cada vegada més videopolítica (o política a través de la pantalla)¹²⁶ no és res de nou en el discurs de la ciutadania. Des de fa anys, força estudis coincideixen a assenyalar que determinats canvis en la transmissió dels continguts informatius per part dels mitjans tendeixen a impactar de forma gens benevolent sobre les facultats receptives i de processament dels continguts dels ciutadans: de la presentació de la vida pública com a espectacle, a l'aclaparadora velocitat a la qual viatgen les informacions (en l'optimista assumpció que es tracti d'informacions, ja que moltes vegades el que s'emet ni tan sols assoleix aquest supòsit), el cert és que el resultat acaba per apropar-se massa a una saturació de la capacitat de processament i recomposició de les dades i opinions que els mateixos mitjans emeten.

A més de la degradació del debat públic –degradació que s'observa també en el propi context dels grups, on moltes vegades la superposició de veus dels participants al llarg de les sessions impossibilitaven l'elemental escolta entre uns i altres, i on els crits i xiuxiueigs d'alguns servien per tapar o amagar els significatius silencis dels altres-, cal destacar que la política i el funcionament de les institucions democràtiques no resisteixen la seva deglució només a partir del seu tractament visual i mediàtic. No és casualitat que, tant en els grups adults com en els joves, només les experiències directes de participació política a petita escala ressonessin significativament entre els participants. Amb això no volem dir que tota experiència participativa hagi estat bona per si mateixa segons els seus protagonistes -cosa que més d'un relat va qüestionar contundentment-, sinó més aviat que només aquells individus que en els diversos grups comentaven haver tingut algun tipus de contacte directe amb experiències polítiques van tendir a plasmar posicions discursives més matisades, a reelaborar els tòpics més superficials i, d'alguna manera, a transcendir analíticament i amb cert arrelament emotiu els clixés més simplistes.

¹²⁵ GD6, participants joves, desinteressats per la política.

¹²⁶ Mediocràcia, videopoder, digitalització i televisatció del poder, són alguns dels conceptes construïts per la ciència i la teoria política durant, almenys, els últims trenta anys. Amb ells es pretén il·luminar fenòmens de diversa índole que, en el seu conjunt, semblen apuntar cap a una transformació profunda en la manera de seleccionar els governants i la seva relació amb els governats. I per això qualsevol estudi que pretengui abordar la problemàtica de la desafecció i el malestar amb la política més tard o més d'hora es trobarà amb la qüestió del públic reduït i empobrit per l'espai visual i mediàtic. Sobre aquest punt podeu consultar Giovanni Sartori, *Videopolítica. Medios, información y democracia de sondeos*, Fondo de Cultura Económica, México D.F., 2003; per a una aproximació diferent enfocada cap a l'impacte de la cultura digital en la conformació de les identitats ciutadanes, vegeu Sherry Turkle, *Life on Screen: Identity in the Age of Internet*, Touchstone, New York, 1997.

2.3 Exploració qualitativa de les percepcions sobre autogovern, delimitació de significats i associacions lliures

Com hem comentat als apartats 1.1 i 1.2 (veure, p. 7-11) el segon conjunt de qüestions a debatre amb els grups es relacionava amb les expectatives polítiques dels ciutadans al voltant de l'autogovern. Aquest conjunt de preguntes s'adreçava, d'una banda, a explicitar els diversos significats del concepte d'autogovern, així com també d'altres conceptes associats com, per exemple, el d'autonomia, Estat federal i Estat independent. D'altra banda, el tractament d'aquesta temàtica en el context dels grups, representava un intent d'explorar la relació existent entre la desafecció i el malestar amb la política i el complex entramat de les relacions entre Catalunya i Espanya. Una relació que, en primera instància, pot semblar arriscada però que, tot i així, exemplificava, en certa mesura, la implicació i afecció dels ciutadans amb la política, aquesta vegada en termes més concrets.

Caldria remarcar la important presència mediàtica que el procés estatutari havia ocupat i el doble missatge que des d'aquests escenaris es projectava. D'una banda, s'interpretava que les turbulències i els estira-i-arronses estatutaris produïen un efecte d'extenuació i erosionaven el compromís polític de la ciutadania. D'altra banda, que aquest debat posava en relleu un alt grau de mobilització política entre els catalans. Amb tot, cal tenir present que la data de realització de les sessions de discussió amb els grups és anterior a la resolució del Tribunal Constitucional sobre l'Estatut de finals de juny de l'any 2010 i de la manifestació del 10 de juliol del mateix any, quan centenars de milers de persones van sortir al carrer per expressar la seva disconformitat amb els lineaments posicionaments de la sentència. En aquest sentit, les converses amb el grups semblen prendre la temperatura d'allò que, més d'un any abans de la sentència, estava cristal·litzant com a construccions d'opinió pública respecte a aquest tema entre els ciutadans de Catalunya.

2.3.1 Autogovern

Un dels elements que caracteritzen les diverses percepcions sobre l'autogovern vindria donat per la tensió existent entre el govern central i el govern autonòmic. Tant en els grups que s'havien declarat satisfets amb el funcionament de la democràcia com en aquells que s'havien posicionat com a insatisfets va predominar la inclinació a considerar que els actuals nivells d'autogovern es trobaven lesionats; per la qual cosa, ells ho descodificaven com una extralimitació de poders per part del govern central. En termes metafòrics, aquesta ferida sagnaria per dos llocs diferents i complementaris: a través del dèficit de recursos que Catalunya aporta al conjunt de l'Estat en detriment dels que rep, i a través dels densos obstacles i resistències que es van aixecar entorn del desenvolupament del procés estatutari:

*El autogobierno yo lo asocio con la Generalitat...es que no tenemos autogobierno porque estamos manipulados desde el gobierno [central]...*¹²⁷

¹²⁷ GD2, participants d'estudis mitjans-baixos, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

*Jo prescindeixo bastant del govern central... Tant per la llengua com pel tema econòmic penso que ens aniria bastant bé sense ells... Que amb lo nostre ens apanyaríem bastant bé, viuríem molt millor i estaríem molt millor...*¹²⁸

*A ver, yo pienso que si nosotros gestionamos los bienes y nos podemos auto mantener, ¿para qué queremos un gobierno central que nos esté chupando los cuartos? Y, además, reparte el dinero en otros países que no quieren trabajar...*¹²⁹

*Jo crec que hi ha un punt essencial en el tema aquest i és el dret a decidir famós que va tenir tant d'èxit. És a dir, en aquest moment cada vegada que nosaltres volem fer algo, com per exemple l'Estatut de Catalunya, resulta que poden votar totes les disset comunitats autònomes. És a dir que nosaltres no tenim dret a decidir quines són les nostres pròpies lleis...això és essencial!...*¹³⁰

Entre els grups més disconformes amb el funcionament de la democràcia emergeix la relació directa i explícita entre autogovern i independència:

*Autogovern...jo ho associo amb independència...pensant què som, allò típic, què sabem fer i on volem anar...amb els nostres diners...un autogovern és una família. Que ens ho repartim de la millor manera, que ens vagi bé a tots...*¹³¹

L'autogovern com a família és una metàfora d'arrel conservadora amb significació profunda i amb importants connotacions per a aquest treball. En primer lloc es tracta d'un recurs de comprensió que encavalca l'àmbit públic amb l'àmbit privat. Si governar un país s'assembla a governar una família, no és d'estranyar que simultàniament es percebi que el govern del país és el govern d'un reduït nombre de famílies¹³², i que és la unitat privada de la família (o de certes famílies) la que tendeix a entelar la distribució equitativa i imparcial de determinats béns públics. En segon lloc, és un bon indicador del buit de sentit que hem assenyalat respecte a la concepció de l'espai públic. Confondre el govern de la polis, la comunitat o l'Estat amb el de la família no solament obre la porta a concepcions essencialistes de la política -on els parentius i els llaços de sang predominen sobre els vincles polítics basats en la llibertat i el respecte inclusiu de les diferències; sinó que també dona la pauta de fins a quin punt un discurs propi de l'àmbit privat ha anat colonitzant i pauperitzant el discurs públic¹³³. Si bé

¹²⁸ GD1, participants d'estudis mitjans-alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹²⁹ GD3, participants d'estudis mitjans-baixos, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹³⁰ GD1, participants d'estudis mitjans-alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹³¹ GD4, participants d'estudis mitjans-alts, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹³² Vegeu literal núm. 124, p.48

¹³³ Alguns autors sostenen que aquest és un dels trets característics de la postmodernitat o, segons Bauman denomina aquesta etapa, les èpoques líquides de la Modernitat. La distinció entre les fases sòlides o pesades i líquides vindria donada per una pluralitat de transformacions sociopolítiques en els àmbits públics i privats: "se esperaba que arreararan peligros y ataques desde el flanco de "lo público", siempre dispuesto a invadir y colonizar "lo privado", "lo subjetivo", "lo individual". Se reflexionaba

és cert que en ambdós àmbits és legítim parlar de política i de govern, no menys legítim resulta mantenir que les diferències existents entre aquests espais no són reductibles les unes a les altres i que, probablement, fusionar les seves especificitats aplanar el camí a degradar i contaminar el sentit d'ambdues.

En aquest context discursiu, la independència s'emmarca com l'última medalla a aconseguir en el *continuum* que suposa l'autogovern. Es tracta d'un imaginari semblant a la forma en la qual es plantegen les preguntes sobre els nivells d'autogovern desitjat a les enquestes -entre elles el Baròmetre que va donar peu a aquest estudi¹³⁴. I, encara que a l'interior d'aquest marc d'interpretació no tot el món comparteix l'objectiu de la independència com a quelcom desitjable, sí que se l'estén a interpretar com la finalitat a la qual desemboquen els processos d'autogovern. Com es debatia en un dels grups de joves:

Participant 1: *Catalunya no és un principat, Catalunya no són els països catalans. O sigui, una cosa és parlar de països catalans que és com, bueno, sí, tu comparteixes la llengua amb mi però no ets d'aquí. I després parlem de Catalunya tota sencera, i això no s'ha defensat mai en cap partit dels grans i és un tema que jo crec que és dels bàsics per començar a lluitar, perquè si no, no farem res.*

Participant 2: *Però l'autogovern no té per què incloure independència, no?*

Participant 3: *No.*

Participant 1: *No, no té per què.*

Participant 2: *Clar, estem parlant que una cosa és independència i una altra cosa és l'autogovern que...*

Participant 3: *L'autogovern representa en teoria un govern de l'autonomia, que es descentralitza del govern central.*

Participant 1: *Clar, però aquesta seria la primera passa per començar a moure's. O sigui, primer, sí, és veritat que primer cal això, evidentment. Però una vegada tinguem això l'altre ja ve gairebé rodat ...*¹³⁵

poco y nada acerca de los peligros que yacían en el cada vez más estrecho y vacío espacio público o en la posibilidad de una invasión inversa: la colonización de la esfera pública a manos de lo privado." Sygmunt Bauman, *Modernidad líquida*, Fondo de Cultura Económica, México, 2003, p.56.

¹³⁴ En l'enquesta del Baròmetre d'Opinió Política que el CEO realitza quadrimestralment, les preguntes associades a l'indicador de nivell d'autogovern desitjat es formulen de manera tancada; és a dir, ques'ofereixen a l'entrevistat tres i només tres (en el cas de la primera) i quatre i només quatre opcions de resposta possibles (en el cas de la segona). Les esmentades preguntes es concreten de la manera següent: "Pel que fa a les relacions entre Catalunya i Espanya, creu que Catalunya ha assolit...1) Massa autonomia; 2) Un nivell suficient d'autonomia; 3) Un nivell insuficient d'autonomia". I, de forma contínua: "En tot cas, com creu que hauria de ser aquesta relació? Creu que Catalunya hauria de ser...1) Una regió d'Espanya; 2) Una comunitat autònoma d'Espanya; 3) Un estat dins d'una Espanya federal; 4) Un estat independent".

¹³⁵ GD5, participants joves, interessats per la política.

2.3.2 Autonomia

L'associació espontània i lliure entre els conceptes d'autonomia i comunitat autònoma i el de nació va aflorar suggestivament entre els ciutadans satisfets amb el funcionament de la democràcia. Resulta expressiu que, a l'interior del grup, es trobessin dues posicions discursives diferents: per a alguns, l'autonomia seria plenament compatible amb la caracterització de Catalunya com a nació. Per a d'altres, opera precisament la idea contrària: Catalunya es constitueix com a autonomia com una forma de contenir, diluir o matisar les seves peculiaritats nacionals:

*A ver, yo creo que [Catalunya es] nación porque era una nación antes de que España fuera España...por tanto, primero nación. Luego, Comunidad Autónoma, porque tiene autonomía...yo solamente digo que primero nación, por la historia: era nación antes de que España fuera España, pero ahora Comunidad Autónoma porque tenemos autonomía...y, además, yo no quiero que seamos independentistas...*¹³⁶

*Yo creo que [Catalunya es] más bien una comunidad autónoma, porque nación...es como si nos apartáramos del resto...*¹³⁷

Entre els ciutadans insatisfets amb el funcionament de la democràcia, els significats concrets que s'associen amb el concepte d'autonomia haurien d'implicar el control eficaç dels recursos materials i estratègics dels quals disposa el territori:

*Qui va ser el primer en dir-ho...el Tarradellas? El "tierra, mar y aire"...Control de ports, control d'aeroports i control d'autopistes, canals i totes les xarxes: la telefònica, la d'aigua i la de llum...xarxes que uneixin el sistema. Aliment per sistema. Que no tinguis que dependre de Madrid...*¹³⁸

Aquests recursos són metaforitzats, en un marc de pensament naturalista, com les "xarxes nervioses del país". Sense ells, l'autonomia no només no pot realitzar-se sinó que es buida de contingut, i s'arriba fins i tot a argumentar que l'esbós autonomista de l'Estat és una solució fictícia - "de potes enlaire"- del problema, una solució de compromís, desenfocada, i que es desvia del que s'entén com a dues arquitectures polítiques legítimes i viables de govern: la centralista i la federal:

*No puede haber autonomías...No hay autonomías. Així de senzill...Ajudar sí, però no que posis potes enlaire...Jo què reclamaria per a una autonomia si fos el govern? –que no ho han sabut fer...que sigui federal o centralista. Són els dos únics governs que hi ha...*¹³⁹

¹³⁶ GD2, participants d'estudis mitjans-baixos, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹³⁷ GD2, participants d'estudis mitjans-baixos, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹³⁸ GD4, participants d'estudis mitjans-alts, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹³⁹ GD4, participants d'estudis mitjans-alts, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

Però no sempre un nivell considerable d'autonomia és objecte d'anhel. Especialment en el grup de ciutadans disconformes amb el funcionament de la democràcia d'estudis mitjans-baixos emergeix la connexió explícita entre autonomia i increment de les estructures governamentals, i amb elles, noves oportunitats de privilegis i avantatges per a la classe política. Una relació que va al compàs de la metonímia entre política, poder i diners, molt propagada en el discurs d'aquest grup:

*Estamos alimentando al gobierno central y a la Generalitat. Y aquí con lo que ha empezado la conversación precisamente es con que todos los políticos se están llenando los bolsillos. Esto no pasa en Madrid, en Madrid se lleva [un gobierno] y punto pelota. En Madrid no hay dos para mantener...*¹⁴⁰

Curiosament, es posa com a exemple d'austeritat governamental Madrid; com si allà no hi hagués l'autonomia governamental. Això explica, en part, que -especialment a l'interior d'aquest grup- preval majoritàriament un discurs economicista sobre l'autonomia, on el ciutadà és percebut, bàsicament, com un pagador d'impostos, i el govern (tant al nivell central com a autonòmic) s'entén com un multiplicador de la despesa. I és per això, que per a alguns d'aquests ciutadans, una demanda d'enfortiment de l'autogovern i un increment de les competències no siguin interpretats com un reconeixement polític amb assentament al bé comú i a l'interès públic, sinó més aviat com un artifici innecessari i eteri, *com el fum*:

*Yo creo que de competencias habría que aplicar las justas, no tantas. No vender tanto humo. No decir quiero esto, quiero lo otro, y lo quiero llevar yo porque soy autónomo...*¹⁴¹

Respecte a l'autonomia política, aquest tipus de discurs és marcadament diferent al dels joves, per als quals, tot i les excepcions, autonomia connota proximitat, i la proximitat, eficàcia:

*És millor un estat més proper. O sigui, l'Estat espanyol com vols que sàpiga l'estat de cada autonomia? És que clar, és molt més fàcil i molt més eficient que un govern autonòmic pensi per la seva autonomia que no l'estat espanyol...*¹⁴²

Fins i tot per al grup de joves que en el moment en què se'ls va realitzar l'enquesta s'havien posicionat com a desinteressats per les qüestions polítiques, l'autonomia i la descentralització mantenen uns trets de significació molt positius, associats amb l'eficàcia en la gestió -donada la proximitat als problemes- i, també, amb una major independència administrativa respecte al centralisme de Madrid:

Que se puedan gestionar muchas más cosas desde dentro de donde realmente está el [problema]...Más autogobierno y más descentralización de todo, que no tengamos que

¹⁴⁰ GD3, participants d'estudis mitjans-baixos, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹⁴¹ GD3, participants d'estudis mitjans -baixos, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹⁴² GD5, participants joves, interessats per la política.

*dependen tanto de un gobierno central para muchas cosas, que España no es sólo Madrid, por ejemplo. Creo que ahora uno de los ministerios iban a ubicarlo aquí en Barcelona, pero es que eso tendría que ser con todo...*¹⁴³

2.3.3 Estat federal

Un element ressenyable, característic del debat entorn dels significats que el terme Estat federal va adquirir a les diferents sessions, va ser que, almenys entre els grups adults, dos tipus de posicions discursives van cristal·litzar nítidament. Mentre que, entre els ciutadans satisfets amb el funcionament de la democràcia, amb estudis mitjans–alts, cada vegada que es va parlar de federalisme se n'evocava un de tipus asimètric, on determinades comunitats mantenen una sèrie de competències diferencials, per als grups d'estudis mitjans-baixos, conformes i disconformes amb el funcionament de la democràcia, aflora una tendència a pensar en el federalisme com una doctrina política de govern simètrica, on les subunitats que componen l'Estat tindrien plena igualtat en el repartiment de competències, i on l'existència del govern federal quedaria fortament recolzada per l'estructura política-administrativa sense gaire pronunciaments identitaris:

*¿Para poder hacer un estado federal también vamos a tener que hacer una federación en la que Cartagena tenga el mismo peso que Cataluña...?...Porque en el fondo, el problema es éste. Si aceptamos que hay cuatro naciones federales y que forman parte de un estado o lo que aceptamos es café para todos y que todos se traigan a un presidente, al presidente de la federación, al presidente de tal, el alcalde de tal...que al final son todos funcionarios...*¹⁴⁴

*No es cuestión de competencias, es cuestión de escalafón de la competencia. Si tú puedes tener la competencia descentralizada...pero todo federalismo tiene que tener un centro...hay una serie de cosas que han de ser centrales, para todos por igual, para que nadie se queje...*¹⁴⁵

Més enllà dels sentits als quals pot escindir-se el federalisme, resulta oportú destacar que en cap dels grups adults no va emergir un rebuig explícit al terme. De vegades, aquest concepte opera com una solució de compromís genuí, el qual permetria la coexistència pacífica, habilitant un marc de referència polític a l'interior del qual cada un pot cuinar el seu, segons expressió d'una participant, sense fragmentar ni dividir l'estructura de l'Estat:

¹⁴³ GD5, participants joves, interessats per la política.

¹⁴⁴ GD1, participants d'estudis mitjans–alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹⁴⁵ GD3, participants d'estudis mitjans-baixos, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

*Yo [preferiría] un estado federal...pues cada uno se cocinaría lo suyo...porque no soy independentista...a ver, nosotros siempre quedaremos integrados dentro de la comunidad española...*¹⁴⁶

*Yo creo que la única solución que hay es hacer como en América, estados federales...Allí no s'esgarrapa ningún, cadascú té les seves coses i va tot la mar de bé...*¹⁴⁷

Mantenir certa independència (cuinar-se cadascú el seu) sense desprendre's del conjunt (per la qual cosa el conjunt aporta pluralitat i riquesa) sembla ser l'element cohesionador en què es basa el federalisme, d'acord amb l'opinió d'aquests ciutadans. Les possibilitats que ofereix l'esquema federal com a marc polític integrador de les diferències se simbolitza molt eloqüentment en l'expressió metafòrica "allà no s'esgarrapa ningú", sentit que denotaria una certa protecció i harmonització de les diferències allà on aquestes es perceben com a potencialment vehements, o on poden posar en joc la convivència política. Són justament aquests contextos d'interpretació del terme que el grup elabora els que doten de profunditat i significació al concepte. Així, és possible mantenir que, a diferència del que succeeix amb el terme autonomia (comprès majoritàriament en clau administrativa), un Estat federal sembla ser una expressió políticament tenyida de quelcom més que d'un mer esquema formal de govern.

És suggestiu que en els grups en què la qüestió sobre la forma que haurien de prendre les relacions polítiques entre Catalunya i Espanya es va debatre més a fons –o sigui, els grups adults, ja que els joves van tendir a esplaiar-se més sobre qüestions relacionades amb el malestar i el desencant amb la política-, no van emergir de forma explícita arguments contraris ni actituds de rebuig cap als models federals. Ni tan sols els arguments que escapen a aquesta mena de consens no fan una crítica al model federal pel que aquest proposa, sinó més aviat per considerar innecessària la seva aplicació. De fet, com reclamava un dels participants, l'Estat de les autonomies seria, *ipso facto*, una forma concreta i viable de federalisme:

*Yo lo que no entiendo es una cosa: hacemos un estado federal, pero si la mayoría de cosas administrativas ya las tienen las comunidades...yo digo, ¿qué más es un estado federal? Porque, a lo mejor, Alemania es un estado federal y tienen menos competencias...*¹⁴⁸

¹⁴⁶ GD2, participants d'estudis mitjans-baixos, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹⁴⁷ GD3, participants d'estudis mitjans-baixos, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹⁴⁸ GD3, participants d'estudis mitjans-baixos, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

2.3.4 Estat independent

Les associacions i significats atribuïts al terme Estat independent són, possiblement, una de les qüestions més intensament debatudes a tots els grups. Allà on aflorava el debat de l'autogovern, l'imaginari de l'Estat propi per a Catalunya també va aparèixer, encara que en cap dels sis grups consultats es va arribar a un consens sobre això. Això no solament vol dir que a l'interior de cada grup hi ha qui defensa una posició a favor, i els qui en sostenen una de contrària, sinó que també les mateixes connotacions del terme independència varien d'uns a altres, i la polisèmia del concepte es desplega aquí més que en cap altre lloc, dificultant les sortides consensuades dels grups. Certament, a la superfície, tots els participants tendeixen a interpretar la independència com la possibilitat per a Catalunya de comptar amb un Estat propi, amb tots els seus atributs. Tanmateix, més enllà d'aquest primer acord, diferències notables quant a les significacions que el concepte promou, es van fer presents en els grups, esbossant el caràcter polisèmic del terme.

Part d'aquesta pluralitat de significats arriba a l'associació directa i explícita entre independència i autarquia econòmica:

[Independència]...*sería sobre todo tener una independencia económica; y que los beneficios que se generan aquí en Cataluña, o en cualquier autonomía que fuera autosuficiente, que no tuviera que depender de un centralismo que reparte el dinero cómo quiere, sino que en casa uno se pudiera abastecer...*¹⁴⁹

La idea és que independitzar-se significa, fonamentalment, mantenir el grau de control possible més alt sobre els recursos que es generen en i des del territori; *a casa*. Una metàfora, que en homologar els comptes domèstics amb les del país, torna a encavalcar el públic amb el privat. Independència, més tard o més d'hora, és més diners; i, en aquest sentit, apareix desproveïda de matisos identitaris o d'objectius programàtics. Tampoc no sembla ser un projecte diferenciador en l'àmbit cívic i polític. Més aviat, és un tipus de discurs pragmàtic, que no s'interroga sobre el com, ni el quan, i encara menys sobre el per què de la independència.

Una altra forma d'atribuir sentit a la independència seria identificar-la amb l'últim recurs en la resolució d'un conflicte que, des del punt de vista d'alguns ciutadans, sembla haver esgotat totes les instàncies prèvies d'acord. Independència "*si no hi ha més remei*" apareix com una posició discursiva molt definida; sobretot, en el grup de valoracions més positives amb el funcionament de la democràcia. Aquesta actitud, a diferència de l'anterior, sí sembla cohesionar-se a contrallum de les exigències de la identitat, encara que no es recolza exclusivament en les peculiaritats de la identitat catalana. No es tractaria tant d'una afirmació unilateral de la identitat pròpia, sinó més aviat d'una demanda de reconeixement davant de l'alteritat; és a dir, davant de la identitat espanyola:

¹⁴⁹ GD3, participants d'estudis mitjans-baixos, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

*Jo crec que ser independent com a país és si no hi ha més remei... Si tinguéssim un estat espanyol o la resta de l'estat fos capaç de respectar a Catalunya en tots els seus drets i tot el seu desenvolupament propi o lliure, no caldria, llavors, la independència... el problema és quan tenim un problema, que ens volen imposar o ens volen condicionar, no ens permeten ser lliures o desenvolupar-nos com a país, i llavors és quan sí que no hi ha més remei que integrar una independència...*¹⁵⁰

Valdria la pena recalcar que darrere d'aquestes demandes hi ha més una percepció de maltractament i incomprensió d'Espanya cap a Catalunya, que un reclam encès per una idea diferent de comunitat que es projecta en la construcció estatal. I això es fa a còpia de ressaltar la diferència entre nació i Estat. En aquest sentit, el grup sembla distingir taxativament entre un i un altre concepte:

*El concepte Estat és un concepte administratiu i polític, no cultural o poblacional. A mi no em molesta, jo no sóc ideològic, per això deia que jo no sóc contrari a pertànyer a l'Estat espanyol o l'estat europeu, sempre i quan l'estat europeu no hagi d'imposar una llengua o una cultura a nosaltres... Jo crec que a Espanya la visió és diferent, és una imposició de la seva cultura, història, etc. (que és la castellana) sobre la resta de territoris. I això...és el problema. I allà no s'entén això, cada vegada que aquí es demana algo salten "mira, ja estan una altra vegada". Hi ha una mena de no entendre o no voler entendre...*¹⁵¹

La qüestió lingüística i les emocions alimentades a redós de l'arrelament cultural emergeixen aquí com a elements aglutinants d'aquest tipus d'arguments. Si l'Estat és un concepte purament administratiu, i la nació, un de cultural i primordial, llavors és la nació la que condiona l'Estat i no al revés. Per això mateix, a aquest últim li correspon el paper de ser percebut únicament en la seva dimensió impositiva o coactiva. Així, la cultura del territori és percebuda com un element natural i donat en un imaginari molt propi del nacionalisme de caire romàntic d'inspiració herderiana; i per això la coexistència amb altres cultures allotgen, de forma manifesta o latent, tensions i temors de perdre la pròpia identitat:

Nosaltres tenim la nostra nació i crec que quasi tothom té clar que Catalunya és una unitat nacional amb llengua, cultura, història, costums, etc., tot el que pot tenir una nació. Una nació que ha tingut unes migracions brutals i això ha fet que hi hagi una pluralitat lingüística, però que a la llarga té la seva llengua pròpia i fora d'aquí, la "nación" és Espanya. I això, aquest punt és un punt que serà molt difícil, que ells respectin. O sigui, cada vegada que es dóna algo a Catalunya s'ha de repartir entre totes les comunitats

¹⁵⁰ GD1, participants d'estudis mitjans-altos, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹⁵¹ GD1, participants d'estudis mitjans-altos, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

*autònomes com si fossin també prioritat nacional com és Catalunya, que no ho són, són variants dintre de la nació castellana quasi totes...*¹⁵²

Aquesta forma d'interpretar la identitat -tant la pròpia com la de l'altre- va donar cabuda, en el context discursiu del grup, a un debat molt encès sobre tot el que es relaciona amb els sentiments de pertinença. I, notablement, això va afectar la manera com determinats discursos sobre la independència de Catalunya van emergir.

Així, quan la independència connota i denota trets significativament identitaris, un aspecte que no sempre s'aprecia, els grups tendeixen a polaritzar-se. I si, en clau catalanista, la independència era l'últim recurs a què apel·lar davant un conflicte en el qual pràcticament ja estava tot dit; la lectura espanyolista de la independència denota el temor a la fractura i a la dissolució:

*Yo donde voy soy español, pero dentro de la españolidad me siento muy catalán, quizás como cualquiera de los que estamos aquí...pero no veo la necesidad de romper el estado...de entrar en un conflicto que no va a llevar a ningún sitio...*¹⁵³

Aquesta tensió es va fer present en tots els grups consultats. I demostra fins a quin punt la qüestió identitària influeix a l'hora de construir un relat polític; en aquest cas, el de la independència. Però així com sembla existir un discurs basat en allò que podria denominar-se una independència de tall pragmàtic, o instrumental (és a dir, de butxaca), i un altre basat en la qüestió identitària polaritzada (és a dir, per oposició entre els substrats catalanistes i espanyolistes de la ciutadania), també podria dir-se que existeix un tercer discurs entorn del tema de la independència que aprofundeix no solament en l'oportunitat de l'esmentada possibilitat per a Catalunya sinó també en la viabilitat del concepte avui, ja entrat el segle XXI:

*Jo sóc catalana i em defineixo com a catalana i catalanista, però la meva pregunta és...si sempre ens barallem amb aquells de Madrid...jo primer em faig una pregunta prèvia: i nosaltres, si fóssim independents, què faríem? No només hi ha Madrid. Hi ha Europa, hi ha Amèrica i hi ha el món. És molt difícil sobreviure...*¹⁵⁴

En aquest sentit, aquest discurs no només manté una distància crítica respecte a les identitats definides per oposició, o polaritzades, la qual cosa el porta a matisar prudentment qualsevol emotivisme cultural; sinó que també s'allunya de concepcions sobre la independència on l'objectiu últim és la sobirania. Per fer això possible, el que es comença per qüestionar és la mateixa noció d'independència en un món que avui, mundialització i globalització *inter alia*, es torna molt difícil de codificar a partir de compartiments estancs o, el que és el mateix, estats sobirans:

¹⁵² GD1, participants d'estudis mitjans-altos, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹⁵³ GD1, participants d'estudis mitjans-altos, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹⁵⁴ GD4, participants d'estudis mitjans-altos, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

*I llavors, clar, t'adones que ets una part.... que la noció d'independència de criteri no està renyida amb la interdependència... jo penso que podem ser tots independents i estar lligats per una vàlua que ens lligui els uns als altres...*¹⁵⁵

No resulta del tot sorprenent que sigui entre els més joves, almenys d'aquells més interessats per la política, on aquest discurs crític amb la noció d'independència està més ben articulat. És comprensible que, potser per proximitat generacional (encara que no solament per això), el concepte de sobirania lligada a una nació i a un Estat es percebi com un cànion en certa forma passat de moda, desbordat per la força de certs esdeveniments, o, com solemnement va remarcar un participant, *un paradigma clàssic*. En aquesta forma d'interpretar la independència, la identitat també adquireix un paper; però aquest paper, lluny d'estructurar-se en un joc de suma zero, o de polaritats excloents, tendeix a reduir la identitat col·lectiva i cultural a l'espai íntim; de la mateixa manera que, per exemple, el liberalisme vuitcentista (aquest sí, tota una tradició clàssica de la política moderna) acomodava en l'esfera privada dels ciutadans les seves creences religioses:

*I després, l'Estat espanyol entre el que està donant a les autonomies i el que està donant a la Unió Europea doncs la veritat és que s'està dissolent bastant... Però no només és això, la Unió Europea també està dissolta entre les Nacions Unides i amb els llaços comercials que hi ha a la Xina. O sigui, que la veritat tots aquests temes, a part del tema identitari que cadascú té el seu i que jo això ho trobo molt bé, que sigui com el tema religiós, és a dir, que un pugui dir jo personalment sento que Catalunya és una nació, em sento català i no em vull convertir en l'Estat espanyol. Que això significa que hagi de ser independent d'Espanya? No ho sé...I llavors clar...és que estem a un paradigma completament diferent del que és el clàssic independència o no independència. Que això serà la unió del món? No. Joestic segur que fins que no trobem uns extraterrestres a qui fer la guerra el món no s'unirà...*¹⁵⁶

¹⁵⁵ GD4, participants d'estudis mitjans-alts, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

¹⁵⁶ GD5, participants joves, interessats per la política.

3. Conclusions

El malestar profund envers la política i el funcionament de la democràcia és un fenomen amb creixents senyals discursius a Catalunya. Es tracta d'un conglomerat ideològic complex. Gaudeix de presència sostinguda en diverses unitats polítiques -més enllà de Catalunya, seria prudent recordar-, i en el seu si convergeixen diverses realitats socioeconòmiques, culturals i polítiques. No seria absurd pensar les esmentades realitats com a part d'un nucli de transformació que va de la Modernitat cap als temps que avui vivim; independentment que l'anomenem postmodernitat, ultra o hiper modernitat o, com ho fa Bauman, modernitat líquida.

Per al vell art de la política, i de la democràcia, el malestar polític de la ciutadania no representa una qüestió menor, ni es presta amb facilitat a ser relativitzat. Fins i tot, no fa tant de temps, es discutia amb certa formalitat i distància sobre la democràcia, a partir de les lectures que sobreentenien la seva legitimitat en tant que se la comparava amb un model de govern alternatiu: o bé la dictadura franquista, en el cas dels nostres grups adults, o bé, al nivell de l'acadèmia i de la teoria política, amb els règims comunistes dictatorials previs a la caiguda del mur de Berlín. Aquest joc argumentatiu resulta avui certament insuficient perquè, entre altres coses, la democràcia ha d'enfrontar-se a si mateixa..."[e]n què mesurada la democràcia pot ser el que diu que ha de ser i en quin sentit aquesta normativitat és alguna cosa amb fonamentació democràtica, són respostes que la democràcia contemporània ha d'enfrontar¹⁵⁷.

A partir de l'escolta qualitativa, aquesta investigació ha intentat apropar-se al discurs polític dels ciutadans i ciutadanes catalans amb l'objectiu de configurar i delimitar alguns dels significats i imaginaris que emboliquen i filtren les seves percepcions entorn de la política, la democràcia i l'autogovern, entenent que serien aquestes *inventions* -que impregnen el discurs i els seus silencis- les que ens permetrien sospesar possibilitats, assajar algunes respostes i fer algunes distincions a l'hora de pensar el problema del neguit polític de la ciutadania.

La primera d'aquestes distincions apunta a la relació entre insatisfacció amb la política i legitimitat de la democràcia. Com hem plantejat a l'inici, la insatisfacció no sembla ser el concepte més adequat per endinsar-se en les complexitats del malestar present. Sí que es pot advocar per aquest concepte quan parlem de clients o d'usuaris que manifesten el seu gust o disgust amb un producte que els han venut. Molt menys útil resulta però quan els qui prenen la paraula són ciutadans que, per moments, semblen estar aprenent a actuar com a tals. I, en especial, quan allò sobre el que s'ha d'emetre un judici és quelcom tan gran i desbordant com la política, els resultats de la qual, per incommensurables, difícilment no poden ser assimilats a simples productes; tret que només s'estigui pensant en polítiques públiques de gestió, concretes i molt específiques.

¹⁵⁷ Fernando Fernández-Llebrez, "La sustancia poética del pensamiento democrático", *Revista de Estudios Políticos* núm. 97: (julio-septiembre de 1997), p. 291-317.

De fet, una de les constatacions que ens permet aquest treball és que l'espai discursiu de la política, com a pacte de convivència basat en la llibertat, la pluralitat, el respecte i la preservació d'un bé comú que deixa a fora la violència, ocupa un lloc molt feble -per no dir que la seva absència és sonora- en el discurs dels grups de ciutadans que hem analitzat. Com es va poder apreciar, tant en els grups conformes com en els disconformes amb el funcionament de la democràcia, la política tendeix a ser metonimitzada com una mera relació de poder, i, no hauria de sorprendre, així, que la seva autoritat i prestigi es dilueixin. És en aquest sentit que una de les categories nuclears d'aquesta recerca apuntava cap a la pèrdua de sentit d'allò que és públic. I esdevé central, precisament per la forma en la qual impacta en les construccions d'opinió dels ciutadans sobre tres elements protagonistes de la democràcia contemporània: els representants, els partits polítics i la pròpia ciutadania. Per a alguns d'ells, la política pot associar-se encara amb nocions com les de bé públic; per a gairebé tots, tanmateix, tard o d'hora acaba reduint-se a una confrontació d'interessos particulars, siguin aquests individuals o col·lectius.

Contràriament a les opinions que defensen que, difícilment, el desànim i la insatisfacció amb el funcionament de la democràcia no es poden associar a un problema de legitimitat de fons cap a aquesta, una aproximació empírica basada en l'escolta qualitativa del discurs de diferents grups de ciutadans permet posar en dubte aquesta tesi. Si bé és cert que el terme democràcia rarament és qüestionat com a tal en el context discursiu grupal, també ho és que es troba molt condicionat a la desitjabilitat de les opinions, i que, en aquest entorn, tendeixen a predominar les opinions sobre les quals pesa una aura d'aprovació social o correcció. Hi ha elements fonamentals de les poliarquies, com la realització d'eleccions periòdiques, la protecció de les llibertats individuals via processos legislatius i judicials, o la pròpia noció de representació política, que gairebé ningú no qüestiona obertament. Tanmateix, es comprova que aquest acord inicial conviu amb la percepció que certes pràctiques polítiques formals i informals de les pròpies institucions acaben per ser *disfuncionals* per a la mateixa democràcia: la manca de pluralitat interna dels partits expressada en dures crítiques als sistemes de llistes tancades i bloquejades n'és tan sols un exemple. A aquesta manca de pluralitat percebuda es podria sumar el desprestigi de la classe política en el seu conjunt, a qui s'atribueix en exclusiva la patrimonialització dels privilegis que acompanyen a la responsabilitat dels seus càrrecs.

No obstant això, en termes de legitimitat i autoritat de la democràcia, els aspectes ombrívols no només voregen l'enuig i malestar amb els polítics, sinó també el propi relat de la política i de la condició de ciutadania que tendeixen a acoblar-se. Així, la *inventio* política d'avui -amb la seva exacerbació de líders professionalitzats i figures executives en el vocabulari dels grups, d'una banda, i amb la gairebé permanent reducció del significat d'allò que és polític a la resolució de problemes socials, de l'altra banda (problemes que en tot cas incumbeixen a certs sectors, però dels quals difícilment no podria emergir ni tan sols un esbós d'una genuïna concepció del públic)-, deriva bé en concepcions tecnocràtiques de la democràcia o bé en nocions de biaix delegatiu. Així doncs, la política mediatitzada a la gran pantalla projecta tot allò que el ciutadà no vol assumir com a propi ni s'atreveix a reconèixer en si mateix: corrupció i abusos de poder, interessos inconfessos o pur manteniment del *statu quo*. D'aquesta manera, la idea d'una ciutadania cívica com a agent polític

inseparable de la democràcia genuïna queda eventualment depredada. Les metàfores explicitades pels grups que expressaven l'imaginari de l'usuari o consumidor, i del ciutadà manipulat, resulten particularment il·lustratives. Mentre que el primer sembla moure's a l'interior d'una percepció altament instrumental, i conseqüencialista, d'allò que és públic, on el tòpic passa per sostenir que "en política mai no s'obté l'esperat" (i d'aquí la desmobilització); el segon descriu una dissonància abismal entre els procediments i la normativitat externa de la democràcia -és a dir, el seu formalisme- i el món polític intern del ciutadà, percebut cada vegada més condicionat i menys lliure. Un altre aspecte seria el que es relaciona amb *el ciutadà esverat*, adjectivació proposada per un dels grups¹⁵⁸ per fer referència a la seva condició de ciutadans empresonats, bé en l'angoixa de les seves problemàtiques socials o bé en els riscos, la precarització i el temor interior al descontrol que es projecta sobre un món políticament complex. No forma part d'allò que és anecdòtic, en aquest sentit, que pràcticament l'únic recurs de solució proposat per gairebé tots els grups (joves i adults) a l'hora de sortejar aquestes dificultats hagi estat el d'una major vigilància per part dels ciutadans sobre els polítics i en la vida pública.

Malgrat un panorama que no es presenta gaire prometedora, la democràcia com a forma de judici i com a govern ciutadà continua emergint, intermitent i fràgil, en la densitat i la profunditat d'algunes veus dels ciutadans catalans. En aquest ambient, encara hi ha qui fonamenta en l'arrelament ètico-democràtic el fet que l'educació, no només l'escolar, hauria de complir a favor de la qualitat democràtica. L'argument que va aparèixer més definit en aquest aspecte -tant en els grups més conformes com en els disconformes- no va apuntar tant a la inculcació de valors, o a la injecció de continguts i coneixements sobre civisme, com si els alumnes de les escoles o els nens a casa fossin només *tabula rasa* als quals s'ha d'imprimir un saber i adoctrinar en actitud. Més aviat incloïa un al·legat per afavorir la transmissió de comportaments democràtics en aquests entorns quotidians: ensenyar a escoltar, en tant que ens escoltem entre nosaltres; formar i educar per expressar la nostra opinió atenent i integrant aquelles dels altres que ens envolten. "Donar veu", com es va metaforitzar en un grup, o "treballar la democràcia des de la base". Alguna cosa així com una sortida consensuada amb molt de renúncia a l'omnipotència de les solucions definitives.

Pel que fa als discursos construïts sobre la problemàtica de l'autogovern, destaca que si es parteix del planteig inicial d'aquesta investigació, hipotetitzada sobre les possibles relacions entre la desafecció política i la frustració produïda en la ciutadania catalana a conseqüència de l'accidentat i tumultuós procés estatutari, en cap cas això no implica -des d'una perspectiva qualitativa i d'anàlisi del discurs- una correlació directa i proporcional entre ambdós fenòmens. En tot cas, si existeix desafecció entorn de l'Estatut i els seus estira-i-arroses, aquesta no es produeix en relació amb la política, sinó respecte a Espanya com a *nació política*. Encara que més que de desafecció o apatia, potser caldria parlar d'una demanda de major reconeixement. I pot succeir, en aquest sentit, més aviat el contrari: lluny de produir un major rebuig cap a la política, el curs del procés estatutari sembla reflectir una mobilització d'opinions més virulenta, i estratègies polítiques que donen compte de la tensió entre els

¹⁵⁸ La metàfora del ciutadà esverat va aparèixer en el GD4, grups d'estudis mitjans-alts, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

govern central i autonòmic, tal com els grups la deconstruïen. Amb diferents matisos, en totes les sessions de discussió es va abordar intensament aquesta qüestió.

Amb tot, cal assenyalar que el nexa que permetria col·ligar aquestes variables se circumscriu sobre la problemàtica de la identitat, *tropo* que va aparèixer espontàniament en tots els grups sense excepció, i que per la seva densitat i implicacions mereixeria un altre estudi. L'empremta, de vegades la marca, de la identitat nacional deixa rastres gens menyspreables sobre el problema de l'autogovern. Així es va observar nítidament a través de la delimitació de significats que els grups generaven, per exemple, entorn del terme Estat federal. Sobre això, quan la font identitària beu del catalanisme, l'hipotètic Estat federal concebut és exclusivament asimètric, i la font de legitimitat esmentada es constitueix per les característiques històrico-comunitàries dels diferents grups nacionals que constitueixen l'Estat. Es dona per descomptat en aquest context discursiu -és a dir, no es qüestiona-, que la nació és un concepte objectivable i naturalitzat, i que l'Estat ho és de tipus administratiu, i neutre. Si, en canvi, la font de la identitat no beu del catalanisme, el tipus de federalisme que tendeix a evocar-ne s'assembla al federalisme de tall simètric, que de vegades es confon amb un estat autonòmic molt descentralitzat. Si en el primer es tendeix a construir un tipus d'identitat excloent o polaritzada, sentir-se català implicaria en mesura major o menor deixar de sentir-se espanyol; en el segon, les formulacions identitàries poden bé mantenir la polaritat en direcció espanyolista (això és, en sentit contrari), o bé eludir-la plantejant equilibris que apunten cap a les identitats duals.

En aquest sentit, el pes de la identitat s'evidencia respecte als significats atribuïts al terme Estat independent. Pesa a l'hora de posicionar-se a favor o en contra, sens dubte. I pesa a l'hora de construir un relat polític que ho justifiqui. Tanmateix, això no vol dir en tots els casos que el discurs que apunta cap a la independència de Catalunya s'estigui construïnt exclusivament entorn de la qüestió identitària. S'aprecia millor que mai quan es demana als participants que associïn significats lliurement: en aquest cas, independència significa, per a molts d'ells, autarquia econòmica i desvinculació administrativa de Madrid, abans que un projecte de construcció estatal diferenciat. Però també s'associa la independència amb l'últim recurs de sortida al conflicte entre Catalunya i Espanya. Aquí sí que es podria parlar d'una matriu identitària catalanista, en tant que a l'origen del conflicte s'interpreta que existeix un dèficit de reconeixement de part de l'alteritat; en aquest cas representat per l'Estat espanyol. I això tampoc no esgota el tema, ja que una tercera posició entorn de la independència es va perfilar amb nitidesa, almenys, en dos grups. Tant en el cas dels ciutadans disconformes amb el funcionament de la democràcia com en el dels joves interessats per la política, la independència va ser qüestionada subtilment però profundament, no per la seva viabilitat ni en funció dels llaços de pertinença identitària, sinó més aviat per comprendre el terme independència com a un relat que no aborda adequadament la complexitat de les relacions polítiques inter i intraestatals. Des d'aquesta perspectiva, la independència no pot ser abordada, de forma realista, sense *interdependència*: en un context polític on organitzacions sub i supraestatals absorbeixen cada vegada més competències i protagonisme, la noció d'independència lligada a la de sobirania guarda

alguna cosa d'extemporània, de *démodée* o, en altres paraules, ha estat desbordada pels propis esdeveniments.

Annexos

Annex I

Variabls emprades per a l'elaboració de l'Índex de Satisfacció Política

	ISP
•Satisfacció amb la democràcia ☆	✓
•Eficàcia política externa ^[1]	✓
•Eficàcia política interna ^[2]	✓
•Valoració dels polítics catalans	✓
•Simpatia cap als partits	✓
•Valoració de la situació econòmica	✓
•Evolució de l'economia en l'últim any	✓
•Evolució de la situació econòmica personal en l'últim any	✓
•Valoració de la situació política	✓
•Evolució de la situació política en l'últim any	✓

^[1] Sota aquest títol s'incorporen les respostes als dos enunciats següents: a) "Crec que els polítics tenen en compte el que pensa la gent", i b) "Els polítics només busquen el benefici propi".

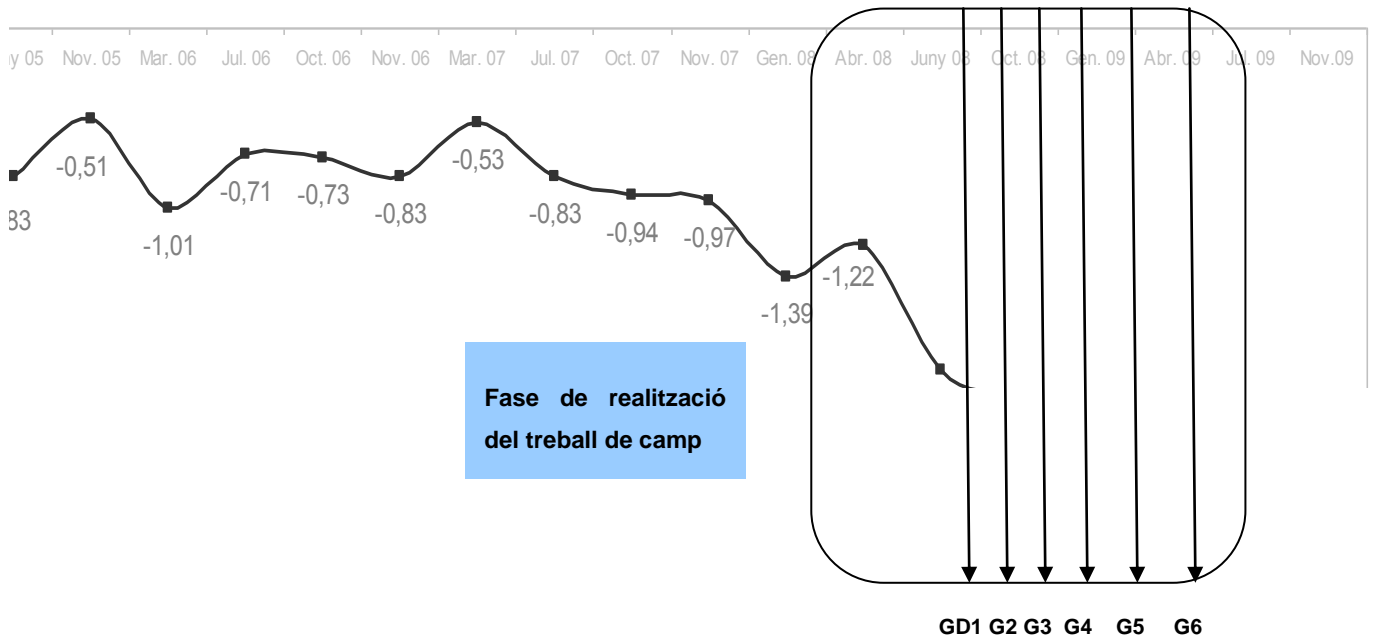
^[2] Inclou la resposta a l'enunciat: "La gent del carrer pot influir en el que fan els polítics".

Variable de tall emprada per a la confecció dels quatre primers grups de discussió

Annex II

**Evolució de l'Índex de Satisfacció Política en escala de -11 a 11
(Juny de 2005- Novembre de 2009)**

Evolució de l'Índex de Satisfacció Política en percentatges

(Juny de 2005- Novembre de 2009)

